

Міністерство освіти і науки України
Ministry of Education, Science of Ukraine

Херсонський державний університет

Kherson State University

(м. Івано-Франківськ)

ПІВДЕННИЙ АРХІВ **SOUTH ARCHIVE**

(історичні науки)
(Historical Sciences)

Випуск — XLIII
Issue

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія КВ № 7938, зареєстровано 29.03.2003.

Журнал включено до наукометричної бази даних Index Copernicus (Республіка Польща)

Затверджено відповідно до рішення вченої ради Херсонського державного університету (протокол від 30.10.2023 р. № 6)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Водотика Сергій Григорович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, археології та методики викладання Херсонський державний університет, Україна.

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Черемісін Олександр Вікторович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, археології та методики викладання Херсонський державний університет, Україна.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Кузовова Наталя Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, археології та методики викладання Херсонський державний університет, Україна.

ТЕХНІЧНИЙ СЕКРЕТАР:

Діба Людмила Миколаївна – аспірантка кафедри історії, археології та методики викладання, Херсонський державний університет, Україна.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Дрозд Роман Михайлович – доктор історичних наук, професор, Почесний професор Херсонського державного університету, професор Інституту історії, Академія Поморська в Слупську, Польща;

Робак Ігор Юрійович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук, Харківський національний медичний університет, Україна;

Рижєва Надія Олександрівна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії, Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, Україна;

Гречко Денис Сергійович – доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу археології раннього залізного віку, Інститут археології НАН України, Україна;

Котлярчук Андрій – доктор історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту сучасної історії Школи історичних та сучасних студій, Університет Седертерна (Стокгольм), Швеція;

Пархоменко Владислав Анатолійович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, Україна;

Михайленко Галина Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, археології та методики викладання, Херсонський державний університет, Україна;

Макієнко Олексій Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Херсонський державний університет, Україна;

Батенко Ганна Вячеславівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, археології та методики викладання, Херсонський державний університет, Україна;

Бойков Олег Юрійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, археології та методики викладання, Херсонський державний університет, Україна.

Офіційний сайт видання: <http://pahs.journal.kspu.edu>

Південний архів (історичні науки): Збірник наукових праць. Випуск XLIII. – Івано-Франківськ : ХДУ, 2023. – 38 с.
© ХДУ, 2023

Certificate on state registration of printed mass medium, series KV No 7938, registered on 29.03.2003.

The journal is included in scientometric database Index Copernicus (the Republic of Poland)

Approved by the Decision of Academic Council of Kherson State University (protocol № 6, 30.10.2023)

EDITOR DIRECTOR:

Vodotyka Serhii Hryhorovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor at the Department of History, Archeology and Teaching Methods, Kherson State University, Ukraine.

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Cheremisin Oleksandr Viktorovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor at the Department of History, Archeology and Teaching Methods, Kherson State University, Ukraine.

ASSISTANT EDITOR:

Kuzovova Natalia Mykolaivna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History, Archeology and Teaching Methods, Kherson State University, Ukraine.

TECHNICAL SECRETARY:

Dyba Liudmyla Mykolaivna – Postgraduate Student at the Department of History, Archeology and Teaching Methods, Kherson State University, Ukraine.

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Drozdz Roman Mykhailovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Professor of Kherson State University, Professor at the Institute of History, Pomeranian Academy in Slupsk, Poland;

Robak Ihor Yuriiiovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Sciences, Kharkiv National Medical University, Ukraine;

Ryzheva Nadiia Oleksandrivna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History, V.O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University, Ukraine;

Hrechko Denys Serhiiiovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Research Associate at the Department of Archeology of the Early Iron Age, Institute of Archeology of the NAS of Ukraine;

Kotliarchuk Andrii – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Research Associate at the Institute of Contemporary History of the School of Historical and Modern Studies, Södertörn University (Stockholm), Sweden;

Parkhomenko Vladyslav Anatoliiovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor at the Department of History, V.O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University;

Mykhailenko Halyna Mykolaivna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of History, Archeology and Teaching Methods, Kherson State University, Ukraine;

Makiienko Oleksii Anatoliiovych – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Hotel, Restaurant and Tourism Business, Kherson State University, Ukraine;

Batenko Hanna Viacheslavivna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of History, Archeology and Teaching Methods, Kherson State University, Ukraine;

Boikov Oleh Yuriiiovych – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of History, Archeology and Teaching Methods, Kherson State University, Ukraine.

Official website of edition: <http://pahs.journal.kspu.edu>

South Archive (Historical Sciences): Collected papers. Issue XLIII. – Ivano-Frankivsk : Kherson State University, 2023. – 38 p.
© KSU, 2023

ЗМІСТ

Водотика С. Г., Савенок Л. А. СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО ПОЛІТИЧНОЇ СПАДЩИНИ ПЕРШИХ ПРЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДНИК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ	5
Войтенко Ю. М. ПІДТРИМКА З БОКУ ЗАХОДУ КРАЇН БАЛТІЇ В ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ ВІДНОВЛЕНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ	15
Демуз І. О. РОЛЬ СОРТУ М'ЯКОЇ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ «УКРАЇНКА 0246» В РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ.....	21
Кошеля Є. М. СПАДКОЄМЦІ ІМПЕРАТОРСЬКОГО ПРЕСТОЛУ НІМЕЧЧИНИ ТА ЇХНЄ СТАВЛЕННЯ ДО НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ	29

CONTENTS

Vodotyka S. H., Savenok L. A. CITIZENS' ATTITUDES TOWARDS THE POLITICAL HERITAGE OF THE FIRST PRESIDENTS OF UKRAINE AS A COMPONENT OF UKRAINIAN NATIONAL MEMORY	5
Voitenko Yu. M. WESTERN SUPPORT FOR THE BALTIC STATES IN THE FIRST DECADE OF RESTORED INDEPENDENCE	15
Demuz I. O. THE ROLE OF THE SOFT WINTER WHEAT VARIETY “UKRAINKA 0246” IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN AGRICULTURE	21
Koshelia Ye. M. THE HEIRS TO THE GERMAN IMPERIAL THRONE AND THEIR ATTITUDE TO NATIONAL SOCIALISM	29

УДК 341.211(477)-057.341"1991/2022":32.019.52
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-43-1>

СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО ПОЛІТИЧНОЇ СПАДЩИНИ ПЕРШИХ ПРЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДНИК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Водотика Сергій Григорович,
*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії, археології та методики
викладання
Херсонського державного університету
sergijvodotyka@gmail.com
orcid.org/0000-0001-6011-6468*

Савенок Людмила Андріївна,
*кандидатка історичних наук, доцентка,
викладачка
Херсонський політехнічний фаховий коледж
Національного університету «Одеська політехніка»
Ludmilasavenok@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1055-941X*

Метою дослідження є аналіз оцінок українцями наслідків діяльності перших президентів України після відродження незалежності у 1991–2019 роки. **Методи дослідження** зумовлені двома обставинами. По-перше, в основу статті покладено дані першого спеціального соціологічного опитування стану історичної пам'яті українського народу, проведеного в січні 2023 р. Відповідно, застосовані методологічні й методичні прийоми використання соціологічних матеріалів в історичних дослідженнях. По-друге, матеріали опитування розглядаються як зріз еволюції модерної історичної пам'яті українського народу у специфічних умовах повномасштабної російської агресії. **Результати дослідження.** Дані соціологічного опитування, проведеного авторитетною установою на основі коректно сформованої репрезентативної вибірки, створюють достовірну джерельну базу для вивчення стану історичної та суспільно-політичної свідомості українців станом на дев'ятий рік російсько-української війни. Природно, що боротьба українського народу за збереження української незалежної держави, самого існування українців на своїх етнічних землях істотно вплинула на оцінки респондентами політичної спадщини перших п'яти президентів України. Разом з тим час війни віддзеркалює своєрідну точку біфуркації у поступі історичної пам'яті. У цілому погляди опитаних українців свідчать про адекватні оцінки політичного шляху України протягом 1991–2019 рр. Це відобразилося у позитивних оцінках діяльності Л. Кравчука (баланс позитивних і негативних оцінок складає +5%) і В. Ющенка (баланс +17%) та негативних оцінках Л. Кучми (баланс -5%) і В. Януковича (баланс -84%). Негативна оцінка П. Порошенка (баланс -19%) зумовлена, очевидно, його перебуванням наразі в публічній політиці у ролі лідера опозиції. Також вона є свідченням чималих розбіжностей у поглядах респондентів залежно від рівня освіти, майнового стану, регіону основного місця проживання. **Висновки.** Результати опитування доводять, що процес формування модерної історичної пам'яті українського народу йде у прогресивному напрямку, хоча й не без проблем. Війна суттєво прискорила позитивні зрушення в історичній пам'яті. Матеріали соціологічного дослідження 2023 р. заслуговують на подальше вивчення й використанні в наукових працях і державній політиці щодо формування історичної пам'яті громадян України.

Ключові слова: історична пам'ять, соціологічне опитування, позитивний і негативний баланс, президенти України.

CITIZENS' ATTITUDES TOWARDS THE POLITICAL HERITAGE OF THE FIRST PRESIDENTS OF UKRAINE AS A COMPONENT OF UKRAINIAN NATIONAL MEMORY

Vodotyka Serhiy Hrigorovich,

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor at the Department of History, Archeology and
Teaching Methods
Kherson State University
sergijvodotyka@gmail.com
orcid.org/0000-0001-6011-6468*

Savenok Lyudmyla Andriivna,

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Lecturer
Kherson Polytechnic Professional College
of Odesa Politechnic National University
Ludmilasavenok@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1055-941X*

The purpose of the study is to analyse Ukrainians' assessments of the consequences of the first presidencies of Ukraine after the restoration of independence in 1991. Research methods. Two circumstances determine the research methods. Firstly, the article is based on the data of the first sociological survey of the state of historical memory of the Ukrainian people, conducted in January 2023. Accordingly, methodological techniques for using sociological materials in historical research were applied. Secondly, the survey materials are considered a cross-section of the evolution of the modern historical memory of the Ukrainian people in the specific conditions of full-scale Russian aggression. Results of the study. The data of a sociological survey conducted by a reputable institution based on a correctly formed representative sample create a reliable source for studying the state of historical and socio-political consciousness of Ukrainians in the ninth year of the Russo-Ukrainian war (started in 2014). Naturally, the struggle of the Ukrainian people to preserve the Ukrainian independent state and the very existence of Ukrainians on their territories significantly influenced respondents' assessments of the political legacy of the first five presidents of Ukraine. At the same time, the war situation reflects a kind of bifurcation point in the progression of historical memory. In general, the views of the polled Ukrainians indicate adequate assessments of Ukraine's political path from 1991 to 2019. This is reflected in the positive assessments of Leonid Kravchuk (balance of positive and negative assessments is +5%) and Victor Yushchenko (balance +17%) and negative assessments of Leonid Kuchma (balance -5%) and Victor Yanukovych (balance -84%). The negative assessment of Petro Poroshenko (balance -19%) is obviously due to his current presence in public politics as the opposition leader. It is also evidence of considerable differences in respondents' views depending on their level of education, property status, and region of primary residence. Conclusions. The survey results prove that the process of forming the modern historical memory of the Ukrainian people is progressing, although not without problems. The war significantly accelerated positive changes in historical memory. The materials of the 2023 sociological survey deserve further study and use in scientific works and public policy on the formation of the historical memory of Ukrainian citizens.

Key words: historical memory, sociological survey, positive and negative balance, presidents of Ukraine.

1. Вступ

Російсько-українська війна і передусім час повномасштабної агресії Росії з 24 лютого 2022 р. наочно засвідчили, що визначальну роль у відсічі ворожої навали відіграв український народ. Саме рішучість і самовідданість громадян у лавах ЗСУ, волонтерських структурах, під обстрілами на лінії зіткнення і в тилу, їх щоденна боротьба за життя, за хліб, змусили Захід прийти на допомогу Україні. Така поведінка абсолютної більшості українців свідчить про належну оцінку історичного досвіду періоду відновлення незалежності української держави.

Водночас серед експертного середовища існують небезпідставні побоювання щодо певного поширення серед українців радянських і пострадянських настроїв і міфів, що стало однією з причин «втраченого часу» 1991–2022 рр. Мається на

увазі вступ України до НАТО та ЄС, проведення демократичних ринкових, соціально орієнтованих реформ, неодноразові відкати від курсу побудови сучасної демократичної держави та олігархічні реванши тощо. У мирні часи парламентські та президентські вибори дають об'єктивну оцінку міри усвідомлення суспільством історичних уроків і знакових, найважливіших подій нещодавнього минулого. У часи війни демократичні вибори неможливі, а між тим саме після початку повномасштабної агресії Росії в суспільній свідомості відбулися кардинальні зміни. Власне цим і обумовлений наш допис.

Метою дослідження є аналіз міри усвідомлення українським народом уроків знакових подій історії України часів відновлення незалежності в часи повномасштабної агресії Росії на основі оцінок політичної спадщини перших п'яти

президентів України 1991–2022 років. Відповідно, **науково-дослідницькими завданнями** є з'ясування адекватної методології аналізу змін суспільної думки про недавнє минуле у часи історичних випробувань, виокремлення належної джерельної бази, визначення провідних рис оцінки українцями першого тридцятиліття незалежної України у контексті політичної діяльності президентів і, головне, уроків і досвіду, які засвоїли громадяни. У практичному плані стоїть завдання подати рекомендації історичному загалу щодо удосконалення методів і змісту формування колективної історичної пам'яті українського народу.

В основу **методології дослідження** покладено засадничі принципи історичного знання. По-перше, зауважимо, що в останній час в оцінках причин історичних траєкторій недавнього минулого дослідники зосереджують першочергову увагу на діяльності лідерів, політичної бізнес чи інтелектуальної еліти. При цьому перевага надається дослідженням мікро-, локального тощо рівнів (Верменич, 2012; Ясь, 2019) при уникненні гранд-наративів (Галенко, 2012; Галушка, 2013). Природно, що автори не заперечують значення мікро- чи локальної, регіональної тощо історії як частини історичного пізнання. Йдеться про міру того чи іншого напрямку у вивченні минулого. Але саме узагальнюючі праці (гранд-наратив) в першу чергу формують уявлення суспільства про наслідки історичних подій, врешті особисту відповідальність за долю країни, за голосування на виборах зокрема. Доки критична більшість українців не перестане робити свій вибір «по приколу» і не «включить голову» Україну чекають не магістральний шлях до Заходу, а манівці блукання між Сходом і Заходом, підтримка популістів з відповідними наслідками.

По-друге, сьогодні вкрай актуальним залишається розуміння реального стану усвідомлення українцями взаємозв'язку між політичними подіями 1991–2021 років і початком повномасштабної агресії Росії 24 лютого 2022 р. Ніхто наразі не відміняв максими Карла Клаузевіца про те, що «Війна є не що інше, як продовження державної політики іншими засобами» (Клаузевіц, 2018: 23). Не менш актуальною є й інша думка німецького військового теоретика про те, що «війна... належить до сфери суспільного життя» (Клаузевіц, 2018: 163), тобто у воєнний час суспільно-політичні процеси продовжуються і навіть прискорюються. І далі «Війна є зіткненням великих інтересів, які розв'язуються кровопролиттям, і тільки цим вона відрізняється від інших суспільних конфліктів» (Клаузевіц, 2018: 163). У цьому сенсі історія України часів повномасштабної агресії Росії нерозривно пов'язана як з попереднім періодом, а й у значній мірі визначає повоєнні часи.

Історіографічний огляд. Література з аналізом причин, змісту і наслідків головних подій історії України 1991–2021 рр. величезна. У нашому дослідженні звернемо увагу на найбільш змістовні монографії, в яких професійно розглядаються Помаранчева революція

(Кульчицький, 2005) непростий трансформаційних шлях України від мороку комуністичного тоталітаризму до магістрального шляху людства (Кульчицький, Міщенко, 2018), обґрунтовується нагальна необхідність розірвання «братерських обіймів» Росії (Якубова, 2023) складні стосунки незалежної України з євроатлантичними структурами (Віднянський, 2023) тощо. Дослідниками проаналізовано абсолютну більшість значимих подій тридцятилітньої історії незалежної України. Водночас наголосимо, що проблема динаміки ставлення українців до найважливіших подій історії України та усвідомлення ними відповідного історичного досвіду не отримала належного висвітлення.

Джерельна база. Для реалізації мети було залучено матеріали соціологічних опитувань, дані яких вважаються істориками достовірним історичним джерелом і порівняно широко використовуються дослідниками (Скляр, 2009). Природно, що з соціологічних досліджень суспільної думки варто використовувати опитування знаних соціологічних інституцій, результати досліджень яких транспарентні, пройшли випробування часом, визнаються вітчизняним і світовим науковим співтовариством достовірними й об'єктивними.

Автори обрали для дослідження дані опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в січні 2023 р. щодо сучасного стану історичної пам'яті українського народу. Відповідні матеріали виявлені в електронних ресурсах Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023). Соціологи з'ясували значне коло аспектів сучасної історичної пам'яті українців – зацікавленість історією України, найбільш популярні інформаційні ресурси, стан власне історичної пам'яті в діапазоні від Київської Русі до початку повномасштабної агресії Росії, ставлення до державної політики у сфері історичної пам'яті, підтримка декомунізації, ставлення до перейменування топонімів. Наголосимо, що дані опитування створюють унікальну джерельну базу для виявлення стану історичної пам'яті українського суспільства на другий рік повномасштабної російсько-української війни. Цей масив інформації вартий розлогого монографічного аналізу. У пропонованій статті було використано лише ту частину відомостей опитування, які стосуються оцінки українцями діяльності перших п'яти президентів після відновлення незалежності у 1991 році.

2. Загальні оцінки діяльності перших п'яти президентів України

Діяльність президентів до сьогодні є одним з визначальних факторів політичного життя України. Президентські вибори стали провідними віхами суспільно-політичного поступу і деякі автори небезпідставно розглядають новітню історію України за роками президентства певної особи.

За матеріалами проведених у січні 2023 р. соціологічних опитувань (ставлення до В. Зеленського не з'ясовували) найбільшою популярністю серед президентів періоду 1991–2022 років користується Л. Кравчук (Президент України у 1991–1994 рр.) з арифметичним позитивним балансом +17%, друге місце посів В. Ющенко (Президент України у 2005–2010 рр.) з позитивним балансом +11%. Інші президенти отримали негативну оцінку, хоча з різним мінусом.

Очікувано, що найбільш негативно респонденти оцінили політику В. Януковича (Президент України у 2010–2014 рр.) – негативне сальдо симпатій та антипатій складає 84%, далі йде П. Порошенко (Президент України у 2014–2019 рр.) з негативним балансом у 19% і очолює список Л. Кучма (Президент України у 1994–2005 рр.) з негативним балансом у 5% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 16–17).

Відразу наголосимо, що оцінки українців станом на січень 2023 р. у значній мірі обумовлені форс мажорними обставинами широкомасштабної агресії Росії. Ця обставина суттєво корегує погляди українців на недавнє минуле, але не знижує їх значимість. Безумовно, аналіз відомостей опитування населення України в січні 2023 р. має враховувати цю особливість джерела.

Отже, погляди українців на політичну спадщину президентів України 1991–2022 рр. в цілому очікувані. Хоча дещо несподівано виглядають позитивні оцінки Л. Кравчука і особливо В. Ющенка. Безперечно, за президентства Леоніда Макаровича Україна відновила незалежність у виважений політико-юридичний спосіб, зуміла уникнути, на сьогодні можна сказати відкласти на 23 роки, війну з Росією. При цьому в усіх цих подіях особиста роль Л. Кравчука була щонайменше значною. Водночас не слід залишати поза межами наукового аналізу факт втрачених можливостей у сенсі запровадження стандартів західної цивілізації, хоча у 1991–1993 рр. відносно «вікно можливостей» у цьому сенсі було як мінімум вкрай обмеженим через комплекс об'єктивних і суб'єктивних причин. Йдеться передусім про нерозуміння і небажання «верхів і низів» обрати шлях реформ, а не «пройти між крапельками дощу». Власне саме тому Л. Кравчук достроково втратив посаду. Втім, цей урок не був засвоєний наступниками, які воліли «робити, не роблячи» нібито реформи. І український електорат такий варіант влаштовував.

Чи не в найбільшій мірі таку політику уособлював Віктор Ющенко, який не зміг використати суспільний підйом, викликаний перемогою Помаранчевої революції. Олігархи й прихильники «руського мира» зберегли свої позиції, зло залишилось непокараним. Надії суспільства на проведення швидких реформ не здійснилися. Все це забезпечило перемогу на президентських виборах 2010 р. В. Януковича та перший реванш олігархів.

Лише Євромайдан не дозволив перетворити Україну на Білорусь.

Оцінки респондентами Л. Кучми, очевидно, визначилися створенням за його каденції олігархічно-корумпованої системи в Україні, збереження якої до сьогодні становить співмірну з Росією загрозу Україні. Не менше дратує «маленького українця» участь у розкраданні народного майна друзів і родичів Л. Кучми, відверті маніпуляції в політиці – достатньо згадати формулу «1+1=1» щодо намагання залишитись президентом на третій термін всупереч Конституції України. Лише героїзм опозиції й опозиційних депутатів перешкодили цьому. Організаторів маніпуляцій так і не покарано.

Не зміг Л. Кучма (становлення його як особистості пройшло у радянському ВПК) досягнути безпеки «двовекторної» зовнішньої політики, загравання з Росією, що врешті-решт призвело до конфлікту навколо Тузли, «плівок Мельниченка» і особистого приниження і перед Заходом, і перед Росією. Скажімо, підписана ним як автором книга «Україна – не Росія» вийшла запізно, лише у 2003 р. й видана російською мовою у Москві. Український переклад, теж виданий у Москві, з'явився у рік Помаранчевої революції (Кучма, 2004). Вона стала своєрідним маніфестом одвічного шляху більшості «праведних гетьманів» і президентів України – від дружби (союзу) з Московією до розуміння смертельної небезпеки «братніх обіймів». Ця очевидна істина прийшла до другого президента запізно і залишилась незасвоєним уроком для більшості українців до 24 лютого 2022 р.

Неочікуваним виявилось в цілому негативне ставлення до Петра Порошенка, політична спадщина якого у значній мірі визначає сьогодення. І хоча Петро Олексійович далекий від шевченківського «омріяного Вашингтону», але не можна заперечувати роль цього освіченого, досвідченого й професійного політика у Євромайдані у створенні нової української армії, розгортанні ракетної програми, рішучому і конституційно закріпленому курсі на Захід, декомунізації. Врешті сутність гасла 5-го президента «Армія, мова, віра» лише в умовах повномасштабної війни поступово стає зрозумілою суспільству.

Від'ємний баланс П. Порошенка «стоїть на трьох штиках» політичної історії України – не виправдались очікування пострадянського електорату на чудо після Євромайдану, зволікання з проведенням Perezrih реформ і передусім ліквідація олігархічної системи та недооцінка небезпеки олігархічного реваншу.

Розглянемо оцінки населення більш детально – вони далеко не однорідні. Скажімо, опитування зафіксувало щодо Л. Кравчука 55% позитиву і 38% негативу, щодо В. Ющенка 53% ставляться позитивно і 42% негативно, Л. Кучма набрав 45% позитиву і 50% негативу, П. Порошенко має 39% позитивних оцінок і 57% негативних. Лише спадщина В. Януковича виглядає однозначно – 7% ставляться позитивно і 91% негативно (Історія та

державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 17). Більш детальний аналіз дозволяє «розкрити» ці загальні цифри. Почнемо з першого президента України.

3. Детальний аналіз оцінки діяльності Леоніда Кравчука

Серед вікових категорій респондентів особлива різниця в оцінках політичної спадщини Л. Кравчука відсутня – найбільш позитивне ставлення виявила молодь (18–29 років) і старші люди (70+ років) – 57% і 61% відповідно. Молодь отримала освіту вже за умов повноцінного функціонування національної освіти, а старші люди на власному життєвому досвіді переконалися у згубності «реального соціалізму» для долі України й українців.

Найменш позитиву Леонід Кравчук отримав серед осіб найбільш працездатного віку 30–39 років (+52%) і 40–49 років (+46%), що можна пояснити їх «безпосереднім знайомством» з гострими соціальними проблемами української дійсності початку 1990-х років та розумінням того, що до формування підвалин сучасних негараздів причетний перший президент.

Освітній рівень опитаних помітно впливає на їхні візії – серед осіб з вищою освітою позитивні оцінки виставили 59%, а серед осіб без професійної освіти – 50% або на 1/10 менше (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 18). Очевидно, що освічені громадяни розглядають Леоніда Макаровича передусім як чільного діяча відновлення незалежності України, а неосвічені покладають на нього відповідальність за нездійснені мрії про заможне життя в заможній країні.

Втім, не всі вище зазначені спостереження підтверджуються думкою різних категорій громадян за майновим станом (майновий стан визначався самооцінкою). Так, серед бідних (не вистачає коштів на їжу або вистачає лише на їжу) позитивно оцінюють діяльність Л. Кравчука 59%, а серед заможних (можуть купувати деякі коштовні речі або все, що хочуть) 52% або на 1/8 менше порівняно з бідними. Інакше кажучи, в оцінці політичної спадщини Л. Кравчука суто матеріальні чинники не відіграють вирішальної ролі.

Не впливає на оцінку Леоніда Макаровича і регіональний вимір, що дещо корегує розповсюджені стереотипи про нього як «західняка». В реальності бачимо навіть протилежну картину – на Заході (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області) до нього позитивно ставляться 53% опитаних, в Центрі (м. Київ, Київська, Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська області) – 56%, на Півдні (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області) – 55% і на Сході (Харківська, підконтрольні Україні частини Донецької і Луганської

областей) – 56%. На нашу думку, майже однако-вий процент прихильності по регіонах України обумовлений біографією цього політичного діяча. Народився і перші роки життя провів на Рівненщині, сформувався як людина і політик у Києві, а праця в апараті української філії центрального комітету правлячої комуністичної партії багато в чому визначила особливості його як політика.

І хоча Л. Кравчук зберіг кращі риси українського селянства (розважливість, вміння не впадати у відчай, гумор, хитруватість, непоказні мужність і любов до України), селяни ставляться до нього менш прихильно ніж городяни (52% і 56% відповідно) або на 1/12 менше (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 18–19).

Отже, рівень схвалення/несхвалення порівняно рівномірно розподіляється серед основних соціальних груп респондентів – за віком, освітою, майновим станом, регіоном, місцем проживання. Це можна пояснити невеликим терміном президентства, порівняно значним хронологічним проміжком між часом каденції Л. Кравчука і часом опитування, що дещо вгамувало оцінки українців, дозволило порівняти його діяльність з наступниками, вплинула й освіта незалежної України. Інакше кажучи, українці в цілому адекватно оцінили роль Л. Кравчука в історії України, віддавши належне позитиву і негативу в його політичній спадщині. Це дозволяє першому президенту перебувати на чільному місці в історії України та історичній національній пам'яті, причому з часом його роль буде лише зміцнюватися і змінюватися в бік покращення.

4. Політична спадщина Л. Кучми за оцінками опитаних респондентів

Більш неоднозначна ситуація з оцінками політичної спадщини другого президента України Леоніда Даниловича Кучми, який наразі єдиний з президентів повністю відбув дві каденції. Власне цивілізаційний вимір президентства Л. Кучми вже розглянуто. Це спроба дати науковий зріз історичної пам'яті, притаманний лише історикам-професіоналам. Щодо оцінок у координатах пересічного громадянина, то він отримав негативний баланс у 5% голосів респондентів. Важливо усвідомити, що початок його президентства припадає на 1994 р., на період гострої соціально-економічної кризи з фантастичними зарплатами у мільйони купоно-карбованців (тодішньої валюти), небачених інфляції, затримок зарплати чи видачі її товарами до горілки включно, безробіття, зубожіння основної маси населення, корупції, безкарним розкраданням державної власності та іншими гримасами «дикого капіталізму».

Протягом 1994–2004 рр. відбулась стабілізація соціально-економічного становища, запроваджено гривню як національну валюту, помітно покращилось матеріальне становище більшості громадян і фантастично зросли статки олігархів, сформувалась олігархічна суспільна система з сировинною орієнтацією економіки, відбувся

подальший розквіт корупції, свавілля і всесилля влади, що викликало низку політичних криз, найбільший розголос серед яких мали вбивство журналіста Г. Гонгадзе, плівки Мельниченка і сутички з поліцією під час акції «Україна без кучми» 2000–2001 рр., що стало «генеральною репетицією» майданів. Завершилося все поразкою кучмізму, але олігархічна система збереглася.

Невизначеність цивілізаційного вектору розвитку України і бажання зберегти статки і вплив після відставки привело до намагання шляхом фальсифікацій результатів президентських виборів привести до влади ставленика донецького мафіозного клану і Кремля В. Януковича. Ця спроба закінчилась загальнонаціональною кризою і перемогою Помаранчевої революції. В момент реального балансування країни на межі громадянської війни, причому буквально на краю безодні, Леонід Данилович вчинив як відповідальний політик і доклав зусиль до мирного вирішення конфлікту. Втім опитування не фіксувало мотиви тих чи інших оцінок і ми можемо проаналізувати лише підсумок оцінок громадянами усіх обставин.

Так, серед вікових груп позитивно оцінює Л. Кучму лише дві категорії з шести виділених при опитуванні – це наймолодші (18–29 років) і найстарші (70+ років) – відповідно +4% і +8%. Різниця між ними у два рази, скоріше за все, пояснюється тим, що старші люди пам'ятають покращення життя в роки завершення каденції президента, а наймолодші це засвоїли з підручників історії. А ось люди працездатного віку, які на власній долі відчули всі «принади» політики «батька українського олігархату», більш стримані у своїх оцінках – респонденти віком 50–59 років та 60–69 років у підсумку дали -16% (це втричі більше, ніж загальна негативна оцінка у -5%). Оцінка громадян віком 30–39 років становить -7% і віком 40–49 років -2%, що в цілому корелюється із середніми показниками. Отже, діапазон оцінок різних вікових груп складає від +8% до -16%. До таких майже діаметрально протилежних оцінок можна додати й думки громадян за статтю – серед чоловіків це -14%, а серед жінок це +2% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 18). Цю різницю пояснити важко.

Натомість результати відповідей вибірки за освітою цілком передбачувані – особи лише з загальною середньою освітою (тобто ті, хто не має стійких професійних навичок і приречені на переважно некваліфіковану працю) засвідчили позитивний баланс у +20%. Респонденти із середньою спеціальною освітою (зайняті переважно кваліфікованою працею) негативно ставляться до Л. Кучми (негативний баланс 4%), а серед осіб з вищою освітою негативний баланс склав аж 15% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 18). Тобто залежно від

рівня освіти різниця в оцінках сягає 1/3 відповідей, що обумовлено задоволенням осіб з недостатньою для сьогодення освітою появою за часів Л. Кучми будь-якої роботи. А особи з середньою і вищою фаховою освітою були незадоволені характером праці та заробітками, що є безпосереднім наслідком олігархічної економіки – адже саме завдяки низькій оплаті праці олігархи отримували надприбутки, які дозволяли давати хабарі владі, утримувати підконтрольні ЗМІ, купувати футбольні клуби та церкви для набуття власного позитивного іміджу.

Ця тенденція кореспондується з відповідями груп за майновим станом – серед бідних баланс складає -1%, серед середнього класу (за вітчизняними мірками – вистачає доходів на їжу, одяг і невеликі заощадження) -2% і серед заможних – 18% (рекорд негативу). Як бачимо, різниця в оцінках між бідними і заможними складає 1/6 або 17%. Отже, чим респондент вище освічений і заможний, тим краще він розуміє згубність існуючої олігархічної системи і необхідність ліквідації олігархії та переходу до соціально орієнтованої ринкової економіки.

Найбільш наочно про щонайменше неозначеність ставлення українців до політики Л. Кучми свідчать відповіді респондентів за регіонами проживання. Так, на Заході баланс позитивних і негативних оцінок становить -9%, в Центрі він -17%, на Півдні +5%, на Сході +15% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 19). Ці числа свідчать, що між регіонами України зберігаються відмінності в історичній пам'яті. Це непогано тому, що дозволяє пом'якшити в цілому регіональні крайнощі в оцінках окремих історичних подій й особистостей. Безумовно, негативне ставлення до Л. Кучми в Центрі і на Заході пов'язане з його несприйняттям усього українського і зокрема української мови. Достатньо згадати президентські вибори 1994 р., на які він йшов під маніпулятивним гаслом «надання російській мові офіційного статусу», діяльність пріснопам'ятних україножерів і агентів Росії В. Медведчука, Д. Табачника та інших ворогів України, які з'явилися на політичній арені саме у часи «кучмізму». Виборці ж Півдня і Сходу зазначене гасло про офіційний статус російської мови (цей статус ніхто не відміняв) трактували як надання російській мові статусу державної та повернення до мовної ситуації часів СРСР, в якій їм простіше було існувати. Тому й негативу менше.

Не слід забувати й те, що Л. Кучма першим запровадив згубну для демократичного суспільства практику підкупу депутатів Верховної Ради України, перетворення парламенту на придаток президентської влади. Це сумна традиція зберігається донині.

Таким чином, аналіз відповідей респондентів щодо політичної спадщини другого президента свідчить, що в цілому у пам'яті українців «Данілич» отримав заслужену негативну оцінку.

Водночас лише окремі сегменти українського суспільства (освічені, заможні, мешканці Заходу і Центру) усвідомлюють сутність «кучмізму» і створеного ним олігархічного устрою суспільства.

5. Аналіз відповідей опитаних громадян щодо політичної діяльності В. Ющенка

Третій Президент України Віктор Ющенко згідно з опитуваннями отримав загальну позитивну оцінку 53% респондентів, негативну 42% з позитивним балансом +11%. На нашу думку, з Віктором Ющенком повторився історичний парадокс Микити Хрущова – обидва у пам'яті значної частини населення отримали далеко не компліментарні оцінки, не дивлячись на реальні здобутки. Скажімо, М. Хрущов став фактичним руйнівником сталінізму і лише сибірські вуглеводи відклали на чверть століття розпад СРСР, а В. Ющенко почав на державному рівні процес перетворення колишньої радянської України в українську державу, відходу від Росії та зближення із Заходом. У контексті формування модерної національної свідомості та історичної пам'яті саме вшанування жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, відповідна полеміка в суспільстві, визнання Голодомору геноцидом в Україні і світі стали своєрідним тригером у усвідомленні українським суспільством своєї етнічної і національної самоідентифікації. Автори були свідками й учасниками того, що саме в цей час українська спільнота істориків пройшла одну з перших засадничих точок неповернення, відмови від «руського мира» і долучення до Заходу. Другою такою точкою за президентства В. Ющенка і для істориків, і для суспільства стала невдала спроба «примирення ветеранів УПА і Великої Вітчизняної війни» у 2005 р., причому широке обговорення «примирення» за наслідками нагадувало ситуацію з відзначенням 75-річчя Голодомору. Саме так, поразки теж є частиною шляху до перемоги.

Проаналізуємо оцінки респондентів. Серед вікових груп третій президент отримав схвальні відгуки в діапазоні від +29% (група 70+ років) до +5% (40–49 років) за винятком осіб 60–69 років, яка виставила 46% позитивних і 48% негативних оцінок з підсумком -2% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 18). Можливо, що вікова категорія свідомих учасників та прихильників Помаранчевої революції (тоді їм було 40–45 років) не пробачила Віктору Андрійовичу загубленого «вікна можливостей» зміни стратегічного вектору поступу України.

Майже діаметрально протилежні думки висловили групи за освітою і майновим станом. Очікувано, що серед недостатньо освічених і бідних панують стримано негативні оцінки (у підсумку -1% серед осіб із загальною середньою освітою і +2% серед бідних). А в середовищі осіб з вищою освітою позитивний баланс складає +20% і серед заможних +24%. В цьому немає нічого дивного,

бо так завжди було в історії і Україна не була, не є і не стане винятком – достатньо пригадати соціальне обличчя прихильників всіх вітчизняних популістів-зрадників від часів Івана Брюховецького до Віктора Януковича.

Небезпека полягає також в тому, що такі настрої підтримуються значною частиною населення Півдня і Сходу України. Різниця в ставленні до В. Ющенка в регіональному розрізі сягає 55% - від +37% на Заході до -18% на Сході (в Центрі +17% і на Півдні -9%). Очевидно (і про це свідчить не лише вищенаведене), що смертельна небезпека нинішньої російської агресії не усунула, а лише приглушила деякі суспільні протиріччя (бідні – багаті, освічені – неосвічені, Захід – Схід тощо). Про це не слід забувати, бо за умов соціальних потрясінь (воююча країна не зможе їх уникнути в найближчі часи) вони проявляться, якщо вже не проявляються.

Так, під час опитування серед респондентів було виділено три групи залежно від участі в масовій евакуації – «не переїжджали», «переїхали» і «переїжджали, але повернулися». І несподівано для авторів у ставленні до політичної спадщини В. Ющенка розбіжність оцінок сягнула 1/3: серед тих, хто «переїжджав, але повернувся» позитивний баланс склав +21%, а серед категорії, що «переїхали» +14%. Така статистика, якщо уникнути сумнівних спроб раціонально пояснювати нерациональні складові історичної пам'яті, лише підтверджує тезу про те, що в часи агресії Росії закономірно інтенсифікувався процес позитивних змін у формуванні модерної історичної пам'яті. Але цей процес далекий від завершення. Власне закономірно, що це спостереження у повній мірі відноситься до В. Ющенка, за каденції якого у значній мірі й розпочався цей процес. Прискорення позитивних змін історичної пам'яті відбулося вже внаслідок Євромайдану, що пов'язаний з наступним президентом.

6. Політична діяльність В. Януковича в оцінках громадян

Четвертий президент В. Янукович є яскравим наслідком всевладдя олігархії. Причому він доклав чималих зусиль до двох майданів і став уособленням всього того, чого сучасні українці хочуть позбутися або забути. Але забувати про нього аж ніяк не варто заради того, щоб українці більше на виборах так не помилялися.

Нагадаємо, що у першому турі президентських виборів 17 січня 2010 р. В. Янукович набрав 35,32% голосів виборців, перемігши 17 кандидатів на будь-який політичний смак, в тому числі Ю. Тимошенко (25,05% голосів), С. Тягнибока (13,06% голосів), А. Яценюка (6,96% голосів). У другому турі за нього проголосувало вже 48,95% виборців, що дозволило йому доволі впевнено перемогти харизматичну в ті часи Юлію Тимошенко, яка отримала 45,47% голосів (Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 17 січня 2010 р.). В. Януковичу віддали перевагу в Криму, на Дніпропетровщині, Донеччині, Запоріжчині, Луганщині, Миколаївщині, Одещині, Харківщині.

Саме за нього проголосували і херсонці – у I турі він зібрав 40,4% голосів, у II – 59,98%.

Наразі наші земляки під російськими обстрілами, під російською окупацією, переселенці і біженці в інших областях України чи за кордоном у своїй більшості не бачать чи не воліють бачити зв'язку між агресією Росії і їхнім голосуванням за В. Януковича в нетакому далекому 2010 р. І хоча сьогодні ніби некоректно говорити про цей зв'язок, але саме за Януковича була остаточно знищена українська армія (пригадуються наші добровольці в капцях влітку 2014 р. на Донбасі), ліквідовано виробництво сучасної зброї, патріоти в усіх провідних сферах (влада, бізнес, силові структури, ЗМІ) були замінені на відвертих колаборантів чи сором'язливих українофобів («да какая разница»). Воістину, хто давнє споминає, той клопіт має, а хто давнє забуває, той життя втрачає. Наголосимо, що без засвоєння цього уроку українці не заслуговують на мирне щасливе життя в Євросоюзі під ядерною парасолькою НАТО.

Отже, опитування січня 2023 р. зафіксувало засудження політики Януковича в усіх соціальних групах – серед жінок і чоловіків, різних вікових груп, всіх категорій за освітою і майновим станом, в усіх регіонах України в діапазоні від -91% (серед мешканців Заходу) до -66% (серед мешканців Сходу) із загальним балансом по Україні – 84%, в тому числі позитивне ставлення 7%, негативне 91% (інші відмовилися чи не змогли відповісти). Звернемо увагу на соціальне обличчя зазначених 7%, які позитивно оцінили президента-зрадника. Це 6% чоловіків і 7% жінок; у віковій групі найбільше позитиву він отримав у групі 30–39 років; 10% респондентів з загальною середньою освітою підтримали донецького мафіозі; 9% бідних; 6% містян і 8% сільського населення; 9% мешканців Півдня і 14% (sic!) Сходу (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 18–19). І такі відсотки російський агент набрав під час збройної агресії Росії і тотального знищення Маріуполя, Харкова, Донбасу! Ці цифри є заклик до остаточного викорінювання «руського мира» і олігархічної системи, вихованцем і лідером якої був В. Янукович.

7. Аналіз політичної діяльності П. Порошенка за результатами опитування

Петро Порошенко був президентом зовсім недавно, у 2014–2019 роках. Наразі він в опозиції до чинної влади, але не в опозиції до України. Він критикує нинішнього президента й уряд заради зміцнення ЗСУ і перемоги над ворогом. Не все у спадщині п'ятого президента сприймається суспільством однозначно. До цього додаються зусилля чинної влади, яка розглядає його як головну загрозу всередині країни і намагається дискредитувати його ім'я через підконтрольні ЗМІ, судові переслідування тощо. Все це безумовно вплинуло на думку українців при

опитуванні у січні 2023 р., хоча головну роль зіграли його помилки й невдачі.

За результатами опитування П. Порошенка позитивно оцінили 39% респондентів і негативно 58% з від'ємним балансом у -19%. Серед респондентів найбільше позитиву п'ятий президент отримав серед жінок (42%), вікових груп 40–49 років (40%), 50–59 років (44%) і 70+ років (43%). У групах за освітою і майновим станом його найбільше підтримали особи з вищою освітою (44%) та заможні (52%). Мешканці села краще за городян оцінили каденцію П. Порошенка (відповідно 43% і 37%). В регіональному вимірі П. Порошенко у більшій мірі підтримали на Заході (48%) і у Центрі (43%) (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 18–19).

Для коректності уявлень про авторитет П. Порошенка нагадаємо дані про його участь у президентських виборах 2019 року. Так, у I турі він набрав 15,95% голосів (3.014.609 виборців) і зайняв друге місце з 39 кандидатів, а у II турі 24,5% голосів (4.522.450 виборців) і зайняв друге місце після В. Зеленського. Найбільшу підтримку П. Порошенко отримав на Заході (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Рівненська області), на Вінниччині і у м. Київ (Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 31 березня 2019 р.). У 2014 р. на позачергових виборах Президента України 25 травня 2014 р. Петро Порошенко отримав 54,70% голосів (9.857.308 виборців), причому він переміг у 185-ти з 189 виборчих округів (97,88%), набравши найбільше голосів на Заході, у Центрі і в м. Києві (Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 25 травня 2014 р.).

Підсумовуючи, наголосимо, що П. Порошенко єдиний з перших президентів України продовжує залишатися у складі вищої ліги української політики і наразі його місце в історичній пам'яті українського народу ще остаточно не визначене.

8. Висновки. Підводячи підсумки, наголосимо, що вивчення результатів першого спеціального опитування стану історичної пам'яті українського народу у січні 2023 р. доцільно продовжити. Опитування зафіксувало значний позитивний поступ на важкому шляху формування модерної історичної пам'яті громадян України.

Аналіз ставлення українців до перших п'яти президентів держави засвідчує в цілому адекватні оцінки політичної діяльності Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенка і В. Януковича. Водночас опитування виявило наявність порівняно суттєвих розходжень у ставленні до засадничих принципів поступу української державності та цивілізаційного вектору України. Найбільш важко модерна історична пам'ять утверджується серед недостатньо освічених і бідних соціальних груп, мешканців Сходу і Півдня. Водночас вік, стать і місце проживання (місто – село) суттєво не впливають на оцінки недавнього минулого.

Зауважимо, що на сучасний стан історичної пам'яті впливають реалії агресії Росії, що корегує наслідки опитування на користь національно-державницького дискурсу історії років незалежності.

Війна прискорила позитивні зрушення в історичній пам'яті українського народу. Разом з тим і єдність українців в даних умовах, і міру формування модерної історичної пам'яті не слід перебільшувати.

Література:

1. Верменич Я.В. Локальна історія як науковий напрям: Традиції й інновації історії України. Київ : Інститут історії України НАН України, 2012. 284 с.
2. Ясь О. Історіографія. *Енциклопедія історії України. Т. Україна – українці*. Кн. 2. Київ : Наукова думка, 2019. С. 36–50.
3. Галенко О. Про концептуальні та практичні підходи до створення наративу історії України в рамках часо-просторової або територіальної парадигми. *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. Київ, 2012. Вип. 6. С. 23–34.
4. Галушко К.Ю. У пошуках common sense: до дискусії з приводу національного гранд-наративу. *Український історичний журнал*. 2013. № 1. С. 4–23.
5. Клаузевіч К. Природа війни / Пер. Р. Герасимов. Харків : Vivat, 2018. 416 с.
6. Кульчицький С. Помаранчева революція. Київ : Генеза, 2005. 368 с.
7. Кульчицький С., Мищенко М. Україна на порозі об'єднаної Європи. Київ : Центр Разумкова, 2018. 232 с.
8. Якубова Л. Д. Рашизм: Звір з безодні. Київ : Академічна періодика, 2023, 318 с.
9. Віднянський С. Еволюція взаємовідносин України і Європейського Союзу в умовах російсько-української війни та їх вплив на трансформацію українського суспільства. Аналітична доповідь. Київ : Інститут історії України НАН України, 2023. 64 с.
10. Скляр В. М. Етновні процеси в українському просторі 1989–2001 рр. Харків : Ексклюзив, 2009. 544 с.
11. Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт (січень 2023) URL: https://www.nbnviap.gov.ua/e-biblioteka/naukovi_resursy/istoriya-ta-derzavno-politychna-tradytsiya/istorychna-pamyat-resultaty-sotsiolohichnogo-opytuvannya (дата звернення: 10.10.2023).
12. Кучма Л. Д. Україна – не Росія. Переклад з рос. на укр. Москва : Время, 2004. 560 с.
13. Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 17 січня 2010 р. URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-Ukraine-17-sichnya-2010-roku.html (дата звернення: 07.10.2023).
14. Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 31 березня 2019 р. URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-Ukraine-31-berezhnya-2019-roku.html (дата звернення: 10.10.2023).
15. Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 25 травня 2014 р. URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-Ukraine-25-travnya-2014-roku.html (дата звернення: 11.10.2023).

References:

1. Vermenych, Y. (2012). Lokal'na istoriya yak naukovyy napryam: Tradytsiyi y innovatsiyi istoriyi Ukrayiny. [Local history as a scientific direction: Traditions and innovations of the history of Ukraine] Kyiv: Instytut istorii Ykrainy. [In Ukrainian]; Yas', O. (2019). Istoriohrafiya. [Historiography] In *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny. T. Ukrayina – ukrayintsi*. Kn. 2, Kyiv: Naukova Dumka, pp. 36–50 [in Ukrainian].
2. Halenko, O. (2012). Pro kontseptual'ni ta praktychni pidkhody do stvorenniya naratyvu istoriyi Ukrayiny v ramkakh chaso-prostorovoyi abo terytorial'noyi paradyhmy. [About conceptual and practical approaches to creating a narrative of the history of Ukraine within the time-space or territorial paradigm] In *Rehional'na istoriya Ukrayiny. Zbirnyk naukovykh statey. K., 2012, 6*, pp. 23–34 [in Ukrainian].
3. Halushko, K. (2013). U poshukakh common sense: do dyskusiyi z pryvodu natsional'noho brand-naratyvu. [In search of common sense: to the discussion about the national grand narrative] In *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*. 2013, 1. Pp. 4–23 [in Ukrainian].
4. Klauzevits, K. (2018). Pryroda viyny. [The nature of war.] Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
5. Kul'chyts'kyi, S. (2005). Pomarancheva revolyutsiya. [The Orange Revolution]. Kyiv: Geneza [in Ukrainian].
6. Kul'chyts'kyi, S., Myshchenko, M. (2018). Ukrayina na porozhi ob'yednanoyi Yevropy. [Ukraine on the threshold of a united Europe]. Kyiv: Razumkov Center [in Ukrainian].
7. Yakubova, L. (2023). Rashyzm: Zvir z bezodni. [Racism: Beast from the Abyss]. Kyiv: Academic Periodicals [in Ukrainian].
8. Vidnyans'kyi, S. (2023). Evolyutsiya vzayemovidnosyn Ukrayiny i Yevropeys'koho Soyuzu v umovakh rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny ta yikh vplyv na transformatsiyu ukrayins'koho suspil'stva. Analitychna dopovid'.

- [The evolution of relations between Ukraine and the European Union in the conditions of the Russian-Ukrainian war and their impact on the transformation of Ukrainian society. Analytical report]. Kyiv: Instytut Istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
9. Sklyar, V. (2009). *Etnomovni protsesy v ukrayins'komu prostori 1989–2001 rr.* [Ethno-language processes in the Ukrainian space 1989–2001]. Kharkiv [in Ukrainian].
 10. *Istoriya ta derzhavno-politychna tradytsiya (naukovi resursy). Istorychna pam"yat': rezul'taty sotsiolohichnoho opytuvannya doroslykh zhyteliv Ukrainy. Analychnyy zvit (sichen 2023)* [History and state-political tradition (scientific resources). Historical memory: results of a sociological survey of adult residents of Ukraine. Analytical report (January 2023)]. Retrieved from: https://www.nbnviap.gov.ua/e-biblioteka/naukovi_resursy/istoriya-ta-derzhavno-politychna-tradytsiya/istorychna-pamyat-resultaty-sotsiolohishnogo-opytuvannya [in Ukrainian].
 11. Kuchma, L. (2004). *Ukrayina – ne Rosiya.* [Ukraine is not Russia] Moskva: Vremya [in Ukrainian].
 12. (2010). *Tsentral'na vyborcha komisiya. Vybery Prezydenta Ukrainy 17 sichnya 2010 r.* [Central Election Commission. Elections of the President of Ukraine on January 17, 2010]. Retrieved from: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-Ukraine-17-sichnya-2010-roku.html [in Ukrainian].
 13. (2019). *Tsentral'na vyborcha komisiya. Vybery Prezydenta Ukrainy 31 berezhnya 2019 r.* [Central Election Commission. Elections of the President of Ukraine on March 31, 2019]. Retrieved from: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-Ukraine-31-berezhnya-2019-roku.html [in Ukrainian].
 14. (2014). *Tsentral'na vyborcha komisiya. Vybery Prezydenta Ukrainy 25 travnya 2014 r.* [Central Election Commission. Elections of the President of Ukraine on May 25, 2014]. Retrieved from: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-Ukraine-25-travnya-2014-roku.html [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.10.2023
The article was received 20 October 2023

ПІДТРИМКА З БОКУ ЗАХОДУ КРАЇН БАЛТІЇ В ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ ВІДНОВЛЕНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Войтенко Юрій Миколайович,
кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри історії і культури України
та спеціальних історичних дисциплін
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
Polistnicht@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3782-5471

У даній статті здійснюється аналіз процесу підтримки колективним Заходом країн Балтії (Литви, Латвії і Естонії) після відновлення ними незалежності і здійснення спільними зусиллями курсу цих «балтійських сестер» до ЄС і НАТО. Стаття містить конкретні програми, за якими відбувалася підтримка Заходом курсу балтійських держав до вказаних міжнародних організацій. У дослідженні зазначено суми допомоги, яку надавали трьом країнам Балтії їх західні партнери. **Метою статті** є аналіз процесу підтримки колективним Заходом країн Балтії у перше десятиліття відновлення ними незалежності. Під час проведення даного дослідження було використано **методи**: історико-порівняльний, аналізу, синтезу та динаміки. **Результати.** У даній статті зазначається, що країни Балтії після відновлення ними незалежності обрали стратегічний курс на захід і відмовились у політичному аспекті взаємодіяти зі східними блоками. Цей курс для балтійських країн полягав у набутті повноправного членства у ЄС та НАТО. Окрім того, країни Заходу намагалися не лише ідеологічно підтримувати такі зовнішньополітичні прагнення народів Балтії, а й економічно. Зокрема, сусідні західні держави брали пряму участь у процесах приватизації та сприяли появі значних інвестицій у балтійських країнах. Особливо важливо це було у перші роки незалежності, в умовах кризи переходу з планової до ринкової економіки. У безпековому аспекті вагому роль зіграли США, які своїми програмами підтримки усім трьом країнам Балтії надали суттєву допомогу, особливо під час руху останніх до НАТО. Такі взаємні прагнення з боку США та ряду країн Європи, особливо Фінляндії, Швеції, Німеччини та Польщі сприяли тому, що три балтійські держави у 2004 році одночасно стали повноправними членами НАТО і ЄС. **Висновки.** Отже, підтримка з боку Заходу у складний і важливий для трьох балтійських країн період, який відбувався в умовах політичної та економічної трансформації, не залишився без увагу Заходу. Останній приділив значні зусилля для того, щоб допомогти цим пострадянським державам стати повноцінними учасниками західного світу, якими вони й були до їх окупації з боку СРСР.

Ключові слова: співробітництво, приватизація, інвестиції, програми, НАТО, Європейський Союз.

WESTERN SUPPORT FOR THE BALTIC STATES IN THE FIRST DECADE OF RESTORED INDEPENDENCE

Voitenko Yurii Mykolaiovych,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Doctoral Student at the Department of History and
Culture of Ukraine and Special Historical Disciplines
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Polistnicht@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3782-5471

This article analyzes the process of supporting the team of the West Baltic countries (Lithuania, Latvia and Estonia) after they regained their independence and implemented the joint efforts of these “Baltic sisters” towards the EU and NATO. The article contains specific programs, according to which there is an approach to the Western course of the Baltic states to the membership of international organizations. In the study, the results of the amount of aid provided to the three Baltic countries by their Western partners. **The purpose** of the article is to analyze the process of supporting the collective West of the Baltic states in the first summer of their restoration of independence. During the conduct of this study, the following **methods** were used: historical and comparative, analysis, synthesis and dynamics. **The results.** This article states that the Baltic states, after regaining their independence, took a strategic course to the west and refused to interact politically with the eastern blocs. This course for the Baltic countries was to acquire full membership in the EU and NATO. moreover, the Western countries tried not only ideologically to support such a foreign policy aspiration of the Baltic peoples, but also economically. In addition, the neighboring Western states took a direct part in the privatization processes and contributed to the appearance of significant investments in the Baltic countries. It was especially important in the first

years of independence, in the conditions of the crisis of the transition from a planned to a market economy. In the security aspect, the USA played an important role, which provided substantial assistance with its support programs in the three Baltic countries, especially during the movement of the latter to NATO. Such mutual aspirations on the part of the USA and a number of European countries, especially Finland, Sweden, Germany and Poland contributed to the fact that the three Baltic states simultaneously became full members of NATO and the EU in 2004. **Conclusions.** Therefore, support from the West during a difficult and important period for the three Baltic countries, which took place in the conditions of political and economic transformation, did not go unnoticed by the West. The latter made significant efforts to help these post-Soviet states become full participants in the Western world, as they were before their occupation by the USSR.

Key words: cooperation, privatization, investments, programs, NATO, European Union.

1. Вступ

Пострадянські країни, які проголосили свої незалежності в період розпаду СРСР, отримали як позитивні моменти, адже тепер вони стали вільними від центрального уряду у Москві і вже самі розпоряджалися своєю долею, а згодом і пов'язані з цією свободою – децю негативні, які були пов'язані з наростаючою економічною кризою. Ця криза, в умовах переходу від планової до ринкової економіки, зачепила майже всі соціальні прошарки суспільства пострадянських незалежних держав, зокрема і країн Балтії (Литви, Латвії і Естонії). Варто зазначити, що саме ці три країни були в авангарді рішучих політичних змін в СРСР, починаючи з кінця 1980-х рр. У своїх основних державотворчих документах (Деклараціях і Постановах) політична еліта цих трьох балтійських країн наголошувала на незаконності їх окупації з боку СРСР у червні 1940 р. Багато країн Заходу, зокрема і США, не визнавали такої окупації, тому в умовах розпаду СРСР ці країни проголосили саме «відновлення» своїх незалежних держав. Захід став надавати необхідну підтримку у розвитку цих країн, особливо протягом першого десятиліття відновлення ними незалежності. Для «балтійських сестер» така підтримка була дуже бажаною, а для частини західноєвропейських держав ще й вигідною (перш за все в економічному сенсі). Останнє було пов'язано з тим, що для вироблених у Європі товарів відкриваються нові ринки збуту на майже 8 млн. споживачів (така приблизна кількість населення у цих трьох країн разом була станом на 1991 рік). Окрім того, у цих трьох країнах за досить низькою ціною підлягали приватизації колишні радянські підприємства, які знаходились у державній власності. Тому зацікавлені підприємці з західних, особливо – сусідніх, країн Європи намагались врахувати всі ризики при купівлі такої власності і здійснити відповідний крок. Врешті, згодом це мало позитивні наслідки як для більшості іноземних інвесторів, так і для країн Балтії, котрі, обравши курс на Захід – до ЄС та НАТО, взялися за побудову демократичних держав з ринковими економіками і відповідними свободами. Згодом демократична консолідація у перехідних умовах в країнах Балтії відбувалася відносно «швидко та легко», адже ці країни, від самого початку

відновлення своєї незалежності, мали «сприяння Заходу» (Основи, 2009: 129).

Метою статті є аналіз процесу підтримки колективним Заходом країн Балтії у перше десятиліття відновлення ними незалежності. Під час проведення даного дослідження було використано **методи**. Зокрема, для порівняння допомоги з боку Заходу (як ЄС, так і НАТО, а також окремих країн-членів) країнам Балтії був використаний історико-порівняльний метод. Для розуміння конкретної допомоги кожній з балтійських держав у різний період, було застосовано методи: аналізу, синтезу та динаміки.

Аналіз джерельної бази. Взаємодія держав Балтії з країнами Заходу у перше десятиліття відновленої незалежності знайшла своє втілення в науковому дослідженні Д. Аракелян (Аракелян, 2008). Проте така співпраця розглядалася виключно в контексті розширення трьох балтійських країн у бік ЄС та НАТО. Наукове відображення щодо прагнення країн Балтії у бік європейської інтеграції, протягом 1991–2004 років, відбулося у дослідженні В. Завадського (Завадський, 2008). Співробітництво держав в регіоні Балтійського моря, зокрема у безпековому аспекті, реалізовані в дослідженні С. Божко (Божко, 2005).

2. Литовська практика взаємодії з Заходом

Прозахідний курс політичної еліти Литви, у всій проявах державотворчого процесу, з перших років відновленої незалежності, набував все більшого окреслення і підтримки з боку громадян. Для безповоротності такого курсу необхідно було остаточно на політико-правовому рівні ухвалити рішення про неприйнятність тісної співпраці зі східними блоками, зокрема з СНД. Так, вже у 1992 році Литва ухвалює конституційний акт «Про неприєднання Литовської Республіки до пострадянських східних союзів» (Історія, 2018: 388). Згодом аналогічний з литовцями крок вчиняють Естонія і Латвія. Цей політичний сигнал для країн-членів СНД (особливо для РФ) показував те, що Литва, а також інші дві балтійські країни, у своєму геополітичному напрямку будуть рухатися виключно на Захід, тобто у бік США та ЄС. Литовські історики зазначають, що їх країна, після фактичного відновлення своєї незалежності у 1991 році: «...прагнула якнайшвидше інтегруватися у найважливіші

міжнародні організації демократичного західного світу та стати повноправною державою» (Історія, 2018: 390). Так, у 1992 року Литва і ЄС підписали Договір про торгівлю та комерційну і економічну співпрацю і ухвалили Декларацію про політичний діалог між ЄС та Литвою. За опосередкованого сприяння європейської програми «ФАРЕ» (фінансового інструменту ЄС для країн-кандидатів у цю Співдружність, котрі знаходяться у Центральній і Східній Європі) почалося надання фінансової допомоги Литві (Історія, 2018: 392).

У перші роки відновленої незалежності Литви найбільше співпраці в економічні, політичні та військовій сферах, серед усіх країн Заходу було саме з Польщею. Це давало підстави для литовського керівництва мати своєрідне протезе у Варшаві, зокрема щодо курсу Вільнюсу до НАТО (Аракелян, 2008: 55). Історичні протиріччя між цими двома країнами, зокрема щодо приналежності Вільнюського краю, було остаточно подолано на користь Литви.

Загалом, весь процес підтримки з боку Заходу країн Балтії після 1991 року варто розглядати через призму їх курсу до ЄС та НАТО. Цей процес був двостороннім і відбувався назустріч один одному, як з боку балтійських держав, так і від згаданих міжнародних альянсів. Особливо даний процес набув геостратегічної синергетики наприкінці 1990-х рр., зокрема перед вступом до НАТО Чехії, Польщі та Угорщини у 1999 році. Хоч країни Балтії й не потрапили у цю «першу хвилю» розширення НАТО на схід, проте вони мали запевнення щодо кандидатства у «другій хвилі».

Так, в умовах повної визначеності щодо того, що Литва стане членом НАТО, 23 листопада 2002 р. країну відвідав Президент Джордж Буш-молодший. У Вільнюсі Президент США зазначив: «Наш альянс готовий захищати своїх членів. Ті, хто обере Литву своїм ворогом, стане й ворогом Сполучених Штатів Америки» (Історія, 2018: 391). Такий спіх був більш, ніж красномовним з вуст лідера вільного світу, особливо що це відбувалося за понад рік після терактів 11 вересня 2001 року США. Врешті, Литва виконала взяті на себе зобов'язання щодо членства в Альянсі і 30 березня 2004 р. остаточно стала повноправною країною-учасницею НАТО, будучи під «парасолькою» цього Блоку.

3. Латвійський досвід підтримки Заходом

Латвія після провалу «путчу» у Москві 19–20 серпня 1991 р., 21 серпня ухвалює Конституційний закон Про державний статус Латвійської Республіки, згідно якого закінчився перехідний період для відновлення державної влади і ця країна є незалежною демократичною республікою. Вже 22 серпня незалежність Латвії визнали Литва і Естонія. Серед країн Заходу першою визнала Естонію як суверенну державу (разом з Литвою

і Естонією) – Ісландія; 23 серпня – Данія, Фінляндія та РФ; 26 серпня всі три країни Балтії стали визнані незалежними державами-членами ЄС, а 2 вересня – з боку США (Історія, 2005: 412). Більшість ключових країн Заходу визнавали міжнародну правонаступність країн Балтії в цілому ще з міжвоєнного періоду, що у подальшому сприяло вирішенню багатьох важливих питань (повернення будівель дипломатичних представництв, виплату компенсацій, повернення вкладів в іноземній валюті за межами цих країн тощо) (Історія, 2005: 413–414).

У частині допомоги, то Латвія (як і Литва та Естонія) у 1992 р. була включена до програми надання фінансової підтримки і технічного сприяння з боку ЄС під назвою «ФАРЕ», яка мала сприяти розбудові інституцій, котрі мали виконувати функції адаптації законодавчої бази, зокрема країн Балтії до європейських стандартів (Божко, 2005: 96). Окрім «ФАРЕ», всі три країни Балтії також були включені з боку ЄС до програми «ІСПА» (Інструмент структурної політики в процесі підготовки до приєднання), згідно з якою відбувалося фінансування транспортної та екологічної інфраструктури (Божко, 2005: 96). 11 травня 1992 р. було ухвалено Договір про торгівлю та комерційну і економічну співпрацю між Латвією та ЄС (Історія, 2005: 441). Цей договір спряв більш тісний торговельний взаємодії між Латвією та ЄС. Також Латвія отримала можливість брати участь в структурованому політичному діалозі, який передбачений для країн-кандидатів, метою якого було зблизити позиції ЄС і держав-аспірантів по різного роду міжнародним питанням, особливо по найбільш важливим для обох сторін. Також одним із завдань було ознайомити країн-кандидатів з загальною зовнішньою політикою і політикою безпеки ЄС та сприяння стабільності та безпеки в Європі (Історія, 2005: 442).

Також, з метою сприяння Латвії у бік її євроінтеграції, ЄС публікував щорічні звіти (протягом 1998–2002 років) з метою аналізу динаміки прогресу цієї країни у цьому напрямку. Окрім того, Захід здійснював перегляд чинного законодавства та рекомендував узгодити його із законодавством ЄС, зокрема у частині дотримання копенгагенських критеріїв.

4. Естонська модель співпраці з Заходом

Естонія, маючи особливе географічне положення (у якій на півдні Латвія і на сході РФ), одразу після відновлення своєї незалежності найбільше тісно взаємодіяла з більш розвинутими північними сусідами, тобто зі скандинавськими державами. Така співпраця сприяла тому, що в Естонії найбільше іноземних інвесторів було з Фінляндії та Швеції. Так, в умовах приватизації близько 40% державних підприємств Естонії

були придбані власниками саме Фінляндії, Швеції, а також Німеччини (Онацький, 2020: 73–74). Проте з усіх цих країн саме Фінляндія стала найбільшим торговельним інвестором та партнером Естонії і вона ж найбільш активно підтримувала курс останньої до ЄС (Аракелян, 2008: 54). Окрім Фінляндії і Швеції, Естонія має тісні двосторонні відносини з Данією, Ісландією та Норвегією, особливо у сфері її обороноздатності та економічного росту, а також має торгові зв'язки з Польщею та Німеччиною (Аракелян, 2008: 79–80).

Враховуючи те, що країни Північної та Східної Європи розглядалися Заходом у своєрідному «одному пакеті» програм для допомоги, то саме це спонукає розглядати її у такому інтегральному вимірі, зокрема і для трьох балтійських країн.

5. Допомога Заходу країнам Балтії у бік ЄС

Безпекова компонента у аспекті продовження розміщення російських військ у балтійських країнах дуже непокоїла останніх. 10 липня 1992 року в столиці Фінляндії м. Гельсінкі на зустрічі керівництва ОБСЄ було розроблено та підписано документ, який закликав росію за можливістю швидше вивести свої війська і ухвалити двосторонні договори з країнами Балтії (Історія, 2005: 440). До цього процесу активно долучилися США. Врешті, російські війська змушені були покинути Литву 31 серпня 1993 року, а Латвію та Естонію 31 серпня 1994 року (разом в один день з Німеччиною). Це створило своєрідне політичне полегшення для цих країн. Загалом, суттєве значення для всіх країн Балтії, особливо у перші роки відновленої незалежності, мала підтримка США і Швеції, зокрема у питанні посередництва в переговорах з РФ. Країни Заходу надавали «Балтійським сестрам» у цьому та іншому питаннях не лише моральну, а й матеріальну допомогу (Історія, 2005: 440).

12 липня 1995 року були ухвалені асоціативні договори між країнами Балтії та ЄС (Історія, 2005: 440). Окрім того, ЄС у різний спосіб сприяв інтеграції країн-кандидатів до цього Союзу. Для цього у травні 1998 року країнам Балтії з боку ЄС була створена програма Twinning (Завадський, 2008: 121). По суті, за цією програмою конкретні держави Європи мали взяти під своє «шефство» країни Балтії і допомагати їм у напрямку досягнення необхідних критеріїв для набуття членства у ЄС. Було обрано проблемні галузі у кожній з трьох балтійських країн і визначено країни ЄС, які мають найкращі практики у даній сфері і можуть ефективно допомогти для їх вирішення у кожній з цих держав. Так, Швеція та Бельгія взяла під свій «протекторат» Латвію, котра мала засвоїти і втілити в життя у своїй країні європейську систему оподаткування. Це все відбувалося шляхом навчання латвійських податківців під час проведення для них семінарів, тренінгів, стажувань тощо (Завадський, 2008: 121). Литві, для

навчання європейського досвіду, зокрема у сфері енергетики та енергоефективності, дісталася Данія. Так, Данія не лише передала цій балтійській країні необхідний досвід у енергетичних питаннях, а й надала необхідні інвестиції у Литву, завдяки яким було створено і введено в експлуатацію декілька сучасних теплоелектростанцій, які працюють на природному газі. Реформувати фінансову систему Естонії взялася Ірландія. Саме завдяки останній було розроблено законодавчі механізми фінансових операцій та суттєво поліпшено фінансовий контроль у цій північній балтійській країні (Завадський, 2008: 121).

Досить суттєвим став для країн Балтії проєкт «Північний вимір» (Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС), який у 1997 р. запропонував прем'єр-міністр Фінляндії П. Ліппонен. Метою цього проєкту було узгодження та координації різного роду програм соціально-економічного розвитку з боку ЄС для країн-кандидатів, були реалізовані проєкти програм ФАРЕ і ТАСІС, котрі мали сприяти захисту водних ресурсів і ядерній безпеці у Балтійському регіоні (Божко, 2005: 97). Найбільш повно дана програма почала реалізовуватись для країн-кандидатів (для 11 країн Балтійського регіону, зокрема для Литви, Латвії і Естонії) з 2000 року, адже саме тоді у червні було ухвалено План дій в рамках Північного виміру. Однією з головних цілей цього проєкту було сприяти розвитку транскордонного співробітництва між країнами Балтійського регіону. Загалом, для усіх країн-кандидатів за програмою ФАРЕ, у рамках «Стратегії попереднього вступу», виділялося ЄС щорічно біля 1 млрд. євро (Аракелян, 2008: 172). За програмами допомоги ФАРЕ, ІСПА, СПАРАД, протягом 1991–2004 рр., країни Балтії отримали допомогу (на душу населення): Латвія – 189 євро, Литва – 150 євро, Естонія – 231 євро (Завадський, 2008: 211).

У жовтні 1999 року Європейська Комісія затвердила програму «Партнерство по приєднанню», яка передбачала об'єднання всіх існуючих до цього часу програм з підтримки ЄС країн-кандидатів (Історія, 2005: 443), у тому числі і для трьох балтійських держав. Згодом такі взаємні зусилля Латвії, Литви і Естонії – з одного боку, та Заходу – з іншого, призвели до того, що ці три країни Балтії 1 травня 2004 р. набули повноправного членства у Європейському Союзі.

6. Підтримка курсу країн Балтії до НАТО

Окрім підтримки з боку Заходу країн Балтії у бік ЄС, також була допомога їх руху у бік НАТО. Так, 11 січня 1994 року за підтримки США, НАТО запропонував зацікавленим у цьому Блоці країнам ініціативу «Партнерство заради миру», яку Латвія взяла у розробку, і вже 14 лютого країна оголосила про приєднання до цієї програми (Історія, 2005: 443–444). Загалом, співробітництво

країн Балтії з НАТО за програмою «Партнерство заради миру», а також у миротворчих місіях, зробили воєнне співробітництво найбільш вдалим між цими державами.

Особливу роль країнам Балтії у сприянні їх курсу до Євроатлантичних організацій відіграли саме США. Ще під час візиту Президента США Б. Клінтона до Риги 6 липня 1994 року він промовив: «З поверненням до європейської родини, ми будемо поряд» (Історія, 2005: 445). Самі ж США надали суттєву допомогу усім трьом країнам Балтії, яка полягала у формуванні військової інфраструктури, залученні іноземних інвестицій до цих держав тощо. Розміри ж іноземних інвестицій у країни Балтії протягом 1992–2001 рр. становили: Латвія отримала 2981 млн. євро, Литва – 3 155 млн. євро, Естонія – 2 625 млн. євро (Завадський, 2008: 67).

У Раді держав Балтійського моря, в якій США є офіційним наглядцем, останні у 1997 році висунули «Північноєвропейську ініціативу», котра сприяла країнам Балтії стати легітимними кандидатами для їх включення до європейських структур (Історія, 2005: 446), а також задля гарантій збереження їх незалежності та безпеки. Дана ініціатива повністю реалізовувалась урядом США. Проте у якості партнерів цієї програми були долучені на засадах рівноправності Швеція і Фінляндія (Божко, 2005: 90). Це був також своєрідний меседж РФ з боку США щодо того, що ці три балтійські країни є незалежними і вже не належать Москві. США показали цим кроком, що країни Балтії будуть надалі підтримуватись Вашингтоном під час їх руху до НАТО. Дана підтримка з боку США стосувалася не лише країн Балтії, а також і інших Північних країн, та навіть щодо самої РФ (зокрема, північно-західної її частини), і була впроваджена у сферах охорони здоров'я, захисту навколишнього середовища, енергетики, судочинства, громадянського суспільства, розвитку бізнесу (Божко, 2005: 91). Діяла ця Ініціатива через вже існуючі інституції у цих країнах і не створювались нові (Аракелян, 2008: 84).

16 січня 1998 року США підписали з країнами Балтії Хартію про партнерство («Балтійська Хартія»), у якій перші показували свою зацікавленість в безпеці балтійських держав і підтримували курс трьох країн на членство в НАТО. Дана Хартія легітимізувала вже існуючу мережу співпраці та створювала механізми системних консультацій зі зміцнення економіки, безпеки та демократії (Історія, 2005: 446). Загалом, як справедливо відмічає у своєму дослідженні О. Кокорев: «... на відміну від інших радянських республік, прибалтійські користувалися не тільки моральною, в рамках боротьби Заходу за демократичні ідеали і права людини, а й безпосередньо політичною та дипломатичною підтримкою США, Європейського

парламенту, окремих європейських, у першу чергу, скандинавських країн» (Кокорев, 2016: 83).

Навіть після розширення НАТО на схід у 1999 році і включення до його складу трьох країн східної Європи (Чехії, Польщі та Угорщини) США намагалися послати оптимістичний меседж для інших кандидатів, зокрема і для країн Балтії, щодо їх включення у «другій хвилі». Так, американська влада заявляла, що жодна з демократичних країн Європи не буде виключена з процесу розширення НАТО на схід через її географічне положення, а буде оцінюватись виключно за результатами власних досягнень (Аракелян, 2008: 88). При цьому за програмою Американської допомоги країнам Східної Європи, котра була спрямована на економічне і політичне реформування у цьому регіоні, США виділили країнам Балтії 200 млн. дол. (Аракелян, 2008: 104).

Після того, як країни Балтії досягли необхідних критеріїв (особливо після 2001 року) і їх членство в Альянсі було вже питанням часу, адміністрація Дж. Буша у жовтні 2003 року ініціювали нову програму – «Розширене партнерство у Східній Європі», яка мала більше геополітичну природу, ніж просто зовнішньополітичну з гуманітарною компонентою (Аракелян, 2008: 95–96). Врешті, взаємні зусилля та допомога Заходу призвели до того, що 21 листопада 2002 року Латвія, Литва, Естонія отримали запрошення до переговорів про їх майбутній вступ до НАТО і він тривав аж до 29 березня 2004 року (Історія, 2005: 444), тобто до остаточного набуття цими країнами членства у даній організації.

В цілому, як влучно зауважив фінський дослідник А. Пухелойнен, для усіх трьох країн Балтії вступ до НАТО стало єдиною гарантією їхньої незалежності, а до ЄС – їх економічним прогресом (Puheloinen, 1999: 156). Також, як зауважує дослідниця Д. Аракелян: «Європа» не лише уособлювала у собі безпечний шлях до «європейської Латвії, Литви та Естонії», але і являла собою одного з гарантів безпеки проти потенційного ворога – Росії» (Аракелян, 2008: 67). Але при цьому, як наголошує вказана дослідниця, країни ЄС мали меншу зацікавленість у вступі країн Балтії «в Європу», ніж США (Аракелян, 2008: 88).

7. Висновки

Загалом, допомогу з боку Заходу трьом країнам Балтії протягом першого десятиліття відновленої незалежності, як у економічному, зокрема – фінансовому, так і в політико-ідеологічному сенсах – важко переоцінити. Цю допомогу варто розглядати через призму двох основних напрямків руху країнами Балтії: до ЄС та НАТО. І хоча цей процес був двосторонній, проте відбувся він саме завдяки активній підтримці країн Заходу. Так, у євроінтеграційному поступі країн Балтії такими країнами-партнерами стали: для

Литви це були переважно Польща, Данія, Німеччина; для Естонії – Фінляндія, Швеція, Ірландія; для Латвії – Бельгії та Швеція. В період руху усіх трьох балтійських країн до НАТО головним їх партнером стали США. Ця підтримка Заходу разом з зусиллями Литви, Латвії і Естонії

привели до того, що ці країни одночасно стали повноправними членами НАТО і ЄС у 2004 році. Це все дозволяє трьом країнам Балтії мати рівні можливості в сім'ї європейських народів, знаходитись під безпековою «парасолькою» НАТО та бути частиною великої західної цивілізації.

Література:

1. Аракелян Д.В. Зовнішня політика країн Балтії в контексті розширення ЄС та НАТО : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. Київ, 2008. 213 с.
2. Божко С.О. Система безпеки і співробітництва в регіоні Балтійського моря в 1990-х рр. XX століття – на початку XXI століття : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. Київ, 2005. 204 с.
3. Завадський В.М. Європейська інтеграція країн Балтії (1991–2004 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Донецьк, 2008. 225 с.
4. Історія Латвії XX ст. / Блейере Д. та ін. Рига : «Юмава», 2005. 500 с.
5. Історія Литви кожному / Бумблаускас А., Ейдінтас А., Кулакаускас А., Тамошайтис М. Київ : «Балтія-Друк», 2018. 423 с.
6. Кокорев О. Зміна вектора політичного розвитку країн Балтії після розпаду СРСР. *European political and law discourse*. 2016. Vol. 3(5). С. 82–86.
7. Онацький М.Ю. Соціально-економічні перетворення в Естонії у пострадянський період: досвід модернізаційних змін. *Бізнесінформ*. 2020. № 12. С. 72–81.
8. Основи демократії: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / за заг. ред. А. Ф. Колодій. Третє видання, оновлене і доповнене. Львів : Астролябія, 2009. 832 с.
9. Puheloinen A. Russia's Geopolitical Interests in the Baltic Area. *Finnish Defense Studies*. Helsinki: National Defense College, 1999. Vol. 12. P. 156.

References:

1. Arakelian D. V. (2008). Zovnishnia polityka krain Baltii v konteksti rozshyrennia YeS ta NATO [Foreign policy of the Baltic states in the context of EU and NATO expansion]: dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.04. Kyiv, 213 p. [in Ukrainian].
2. Bozhko S. O. (2005). Systema bezpeky i spivrobitnytstva v rehioni Baltiiskoho moria v 1990-h rr. XX stolittia – na pochatu XXI stolittia [The system of security and cooperation in the Baltic Sea region in the 1990s of the 20th century – at the beginning of the 21st century]: dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.04. Kyiv, 204 p. [in Ukrainian].
3. Zavadskyi V. M. (2008). Yevropeiska intehratsiia krain Baltii (1991–2004 rr.) [European integration of the Baltic states (1991–2004)]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.02. Donetsk, 225 p. [in Ukrainian].
4. Istoriia Latvii XX st. [History of Latvia in the 20th century]. / Bleiere D. ta in. Ryha: «Iumava», 2005, 500 p. [in Ukrainian].
5. Istoriia Lytvy kozhnomu [History of Lithuania for everyone] / Bumblauskas A., Eidyntas A., Kulakauskas A., Tamoshaitys M. Kyiv: «Baltia-Druk», 2018, 423 p. [in Ukrainian].
6. Kokoriev O. (2016). Zmina vektora politychnoho rozvytku krain Baltii pislia rozpadu SRSR [Change in the vector of political development of the Baltic countries after the collapse of the USSR]. *European political and law discourse*, Vol. 3 (5), p. 82–86. [in Ukrainian].
7. Onatskyi M. Yu. (2020). Sotsialno-ekonomichni peretvorennia v Estonii u postradianskyi period: dosvid modernizatsiinykh zmin [Socio-economic transformations in Estonia in the post-Soviet period: the experience of modernization changes]. *Biznesinform*, № 12, P. 72–81. [in Ukrainian].
8. Osnovy demokratii: Pidruchnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv [Basics of democracy: Textbook for students of higher educational institutions] / za zah. red. A. F. Kolodii. Tretie vydannia, onovlene i dopovnene. Lviv: Astroliabiiia, 2009, 832 p. [in Ukrainian].
9. Puheloinen A. (1999). Russia's Geopolitical Interests in the Baltic Area. *Finnish Defense Studies*. Helsinki: National Defense College, Vol. 12, p. 156. [in English].

Стаття надійшла до редакції 18.09.2023
The article was received 18 September 2023

УДК [631.52+633.1]:330.3(477)

DOI https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-43-3

РОЛЬ СОРТУ М'ЯКОЇ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ «УКРАЇНКА 0246» В РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Демуз Інна Олександрівна,
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник сектору наукової
бібліографії та біографістики
Національної наукової сільськогосподарської
бібліотеки Національної академії аграрних наук
України
demuz_inna@ukr.net
orcid.org/0000-0002-5936-2386

Метою дослідження є висвітлення історії виведення та впливу культивування сорту м'якої озимої пшениці Українка 0246 на економічні процеси в Україні упродовж XX ст. Методологічною основою дослідження були методи історіографічного аналізу та синтезу, історико-системний метод, що використовувалися на основі принципів історичного об'єктивізму. **Результати дослідження.** У статті проаналізовано історію виведення сорту м'якої озимої пшениці Українка 0246 вченими Миронівської селекційно-дослідної станції, окреслено основні методи її розмноження та впливу на розвиток сільського господарства та економіки в Україні в 20–40-х роках XX ст. А також відзначено внесок відомих вчених, зокрема В.Є. Жолткевича, Л.І. Ковалевського, І.М. Єремєєва. Охарактеризовано якісні характеристики виведеної пшениці, зокрема висока врожайність – від 20 ц/га до 30 ц/га. А посівна площа до 1950 р. сягала 7 млн га. Прослідковано вплив суспільно-політичної ситуації 1917–1920-х рр. на процес організації дослідницької та селекційної діяльності Миронівської станції та їх вплив на виведення сорту. Описано способи розповсюдження пшениці. Так, І.М. Єремєєв вперше використав для дослідження та розмноження сорту звичайні селянські господарства, а також був ініціатором створення Спілки селян-насінників у 1920 р. Охарактеризовано вплив урожайності пшениці на історичні процеси 30-х рр., акцентовано увагу на статистиках зібраного врожаю та хлібозаготівельних планів. Висвітлено політику експорту зерна закордон та його вплив на ситуацію в країні. Приділено увагу процесу колективізації та ролі пшениці в штучному створенні Голодомору 1932–1933 рр. Зібраного урожаю в ті роки вистачало для забезпечення населення зерном, але завищені плани хлібозаготівель були однією з причин Голодомору. У висновках узагальнюється значення сорту м'якої озимої пшениці «Українка 0246» на економічну політику України. Протягом 45 років пшениця «Українка» росла на полях не лише України, а й інших держав, а сам сорт був визнаний як міжнародний стандарт сильної пшениці. На її основі було створено понад 200 сортів пшениці.

Ключові слова: професор І.М. Єремєєв, «Українка 0246», пшениця, розвиток сільськогосподарської науки, селекція в рослинництві, Миронівська селекційна станція, колективізація, сорти озимої пшениці, Миронівська дослідно-селекційна станція, Голодомор.

THE ROLE OF THE SOFT WINTER WHEAT VARIETY “UKRAINKA 0246” IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN AGRICULTURE

Demuz Inna Oleksandrivna,
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Chief Researcher at the Sector of Scientific Bibliography
and Biography
National Scientific Agricultural Library of the National
Academy of Agricultural Sciences of Ukraine
demuz_inna@ukr.net
orcid.org/0000-0002-5936-2386

The purpose of the study is to highlight the history of breeding and the influence of the cultivation of the soft winter wheat variety Ukrainka 0246 on economic processes in Ukraine during the 20th century. **The methodological basis** of the study became historiographical analysis and synthesis methods and historical-systemic method used under the principles of historical objectivism. **The main results of the study.** The Article analyzes the history of the soft winter wheat variety Ukrainka 0246 breeding by the scientists at Myroniv breeding and research station, outlines the main methods of its reproduction and influence on the development of agriculture and the economy in Ukraine in the 20–40s of the 20th century. The Article also points out the contribution of famous scientists, in particular V. Yy. Zholtkevych,

L. I. Kovalevskiy, I. M. Yeremeyev. The qualitative features of the bred wheat are characterized, in particular, its high yield – from 20 cwt/ha to 30 cwt/ha. And the sown area before 1950 reached 7 mln ha. The impact of the social and political situation in 1917–1920s on the process of organizing research and breeding activities at Myroniv station and their influence on the breeding of the variety was traced. Methods of spreading wheat are described. For instance, I.M. Yeremeyev first used ordinary peasant farms for the research and propagation of the variety. He also was the initiator of the Union of Peasants – Seed Growers in 1920. The impact of wheat yield on historical processes of the 1930s is described, attention is focused on the statistics of the harvested crop and grain procurement plans. The policy of exporting grain abroad and its impact on the situation in the country is highlighted. The emphasis is made on the process of collectivization and the role of wheat in the artificially created Holodomor of 1932–1933. The harvested crop in those years was enough to provide the population with grain, but overestimated grain procurement plans were one of the causes of the Holodomor. The **conclusions** summarize the significance of the soft winter wheat variety «Ukrainka 0246» on the economic policy of Ukraine. During 45 years, «Ukrainka» wheat grew in the fields not only of Ukraine, but also of other countries, and the variety itself was recognized as an international standard of strong wheat. More than 200 varieties of wheat were created on its basis.

Key words: professor I.M. Yeremeyev, «Ukrainka 0246», wheat, development of agricultural science, selection in crop production, collectivization, winter wheat varieties, Myronivka breeding station, Holodomor.

1. Вступ

Україна здавна вважається житницею та славиться своєю родючою землею. Пшениця є однією з головних агрономічних культур нашої держави. Станом на 2000 р. злаковими культурами засіяно близько 8,7 млн га полів. Згідно з інформацією Міністерства аграрної політики України, у 2000 р. з площі понад 10 млн га зібрано 21 млн т зерна, у тому числі пшениці – 10,8 млн т. В умовах сучасної світової продовольчої проблеми, спричиненої вторгненням росії до України, це питання є надзвичайно актуальним. Протягом багатьох років Російська імперія, а згодом і СРСР використовували український хліб як інструмент економічної політики. Доцільним є розгляд даного питання на прикладі історії всесвітньовідомого сорту м'якої озимої пшениці Українка 0246, який був виведений в першій половині XX ст. працівниками Миронівської дослідної станції та довгий час був найбільш врожайним сортом в усьому світі.

Метою роботи є висвітлення історії виведення та впливу культивування сорту м'якої озимої пшениці Українка 0246 на економічні процеси в Україні упродовж XX ст.

Історіографія. Історіографічний аналіз дослідження виявив відсутність комплексних робіт з даної тематики. Передусім автори радянських часів зосереджували увагу на комплексному висвітленні розвитку сільського господарства України, а також історії селекції зернових культур. Зокрема, це праця колективу авторів В.Ф. Дорофеев, Р.А. Удачин, Л.В. Семенова (Проблеми історії України: факти, судження, пошуки, 2002) та інші. Незважаючи на вагомий внесок в опис досягнень тогочасної вітчизняної селекційної науки, окремих праць присвячених сорту Українка 0246 не було.

Новий етап дослідження ролі зернових культур у розвитку української держави розпочався зі здобуттям незалежності України. Вагому інформацію про розвиток селекції пшениць містять праці О.А. Демидова, О.В. Гуменюка, В.М. Гудзенка,

Г.П. Кузьмінської (Демидов, Гуменюк, 2017; Демидов, Гудзенко, Кузьмінська, 2017; Демидов, Гудзенко, Кузьмінська, 2019), а також В.С. Кочмарського, В.В. Кириленка, Л.А. Коломієць (Кульчицький, 2004), І.Л. Сергєєвої (Сергєєва, 2018). У даних публікаціях було проаналізовано діяльність Миронівської дослідної станції та виведені нею сорти озимої пшениці. Предметом досліджень стали методи селекції «Українки», її розмноження та статистика врожайності протягом 20–30-х рр. У монографії Х.М. Піпан (Піпан, 2013) висвітлено процес створення, якісні характеристики «Українки», проблеми з якими стикнулися автори сорту.

Піднялися проблемні питання причин Голодоморів 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 рр. та колективізації. Відомими дослідниками цієї сторінки історії є Кульчицький С.В. (Кульчицький, 2004; Кульчицький, 2007; Кульчицький, 1991; Українське радянське суспільство, 2012), О.М. Ганжа (Ганжа, 2003). У роботах даних авторів приділяється особлива увага зерновим питанням та їх ролі в цих трагедіях.

2. Виведення сорту пшениці Українка 0246

На початку XX ст. Російська імперія потребувала модернізації не лише промисловості, а й агрокультурної сфери та сільськогосподарської науки. Середнє споживання хліба на одну людину складало 228,8 кг, тоді як в Німеччині – 252,8 кг, Франції – 260,8 кг відповідно. Середня врожайність пшениці була 8 центнерів з га (Киричевський). Оскільки Російська імперія залишалася аграрною країною, то постійно зростаюча кількість населення та необхідність проведення модернізаційних процесів актуалізували підвищення врожайності та якості головного продукту сільськогосподарства – пшениці. Тому на початку XX ст. створювалися різні наукові дослідні установи для вивчення та розведення основних сільськогосподарських культур.

В Україні виведенням нових сортів озимої пшениці почали займатися ще у 1910 р. на

Харківській дослідній станції. У цей період переважали сорти іноземного походження, тому перед вченими постало завдання виведення сортів, які в умовах місцевого клімату та ґрунтів давали б високі показники врожайності. Селекціонерами були виведені Червона остиста і Червона безоста (Проблеми історії України, 2002: 123).

Одним з осередків сільськогосподарської дослідної справи була Миронівська дослідна станція (Канівський повіт Київської губернії), яка була заснована у 1912 р. Першим завідувачем станції був С.М. Тулайков. З 1915 р. розпочалася робота над селекцією м'якої озимої пшениці. Керували проектом В.Є. Жолткевич, Л.І. Ковалевський та І.М. Єремеев, який очолював проєкт з 1917 р. Перед вченими стояла мета вивести новий сорт пшениці з «високою врожайністю та якістю зерна, посухостійкістю, морозостійкістю та здатністю опору до полягання» (Терещенко, Любич, Костюк, Третьякова, 2020: 9). За основу було взято сорт Vanatka 246 (Австро-Угорщина). Але перші експерименти не давали бажаних результатів, а врожаї не були високими.

Події Першої світової та громадянської війни гальмували селекційний процес. Вчені стикнулися з економічною кризою в країні, що позначилася на матеріальному забезпеченні станції та кількості працівників. Зокрема, не вистачало робочої сили, практично припинилася поставка мінеральних добрив, через підняття цін на паливо його намагалися економити, тому дослідні ділянки обмолочували вручну, що позначилося на ефективності дослідів (Демидов, Гудзенко. Кузьмінська, 2017: 229). Декілька разів працівники станції та й вона сама була пограбована і переходила під владу різних політичних сил.

Після революції 1917 р. більшовицьке гасло «Землі і миру» привернуло на свою сторону селян, почали створюватися заводські і колективні господарства. У 1920 р. більшовики встановили свою владу в Україні та проголосили «Декрет про землю». Згідно з документом, земля, яка належала поміщикам, передавалася у розпорядження волинських земельних комітетів та повітових Рад селянських депутатів.

Робота над сортуванням злакових культур була відновлена. В умовах економічної кризи, браку персоналу та матеріального оснащення за ініціативи селекціонера І.М. Єремеева було залучено селянські господарства у процес селекційних екскрементів. Селянам надавалася сортове насіння пшениці для проведення посівної компанії, а потім його обмінювали на рядове зерно. До таких селянських господарств були залучені села Миронівка, Салова-Хутора та Козин (Демидов, Гудзенко, Кузьмінська, 2017: 23).

Під керівництвом професора змінився і метод селекції. Стали використовувати паралельно

два методи селекції – схрещування та індивідуальний добір кращих показників якості насіння (Літовкін, 1931: 4–5). Ними було виділено вісім кращих ліній, які стали основою для подальшого розмноження насіння. У підсумку проведених експериментів було виділено зразок м'якої озимої пшениці Еритроспермум № 246, який давав хороші та стабільні урожаї. Вона характеризувалась як високоврожайний, морозостійкий та посухостійкий сорт з відмінною якістю зерна за вмістом білка та клейковини (Демидов, Гудзенко. Кузьмінська, 2017: 230–231). І.М. Єремеев зазначав, що «Українка» є високоврожайним, середньозимостійким, посухотривалим сортом. Розміром і вирівненістю (однаковий розмір зернин) вона відноситься до найкращих сортів (Єремеев, 1928: 17–18).

Морозостійкість сорту підтвердилася під час аномально холодних посівних кампаній 1927–1928 та 1929–1930 рр. Хоча в багатьох регіонах висіяна озимина вимерзла, вдалося зібрати на 20–30% більше урожаю порівняно з іншими сортами озимої пшениці. До того ж сорт характеризувався високим показником посухостійкості.

Експериментні посіви були організовані на полях Полтавської, Іванівської та Іллінецької станцій. Середні показники врожайності в районі випробувань сорту збільшилися з 12 до 20 ц/га на противагу від інших посівів (Власенко, Колочий: 5). У 1924–1927 рр. було зібрано уже близько 26,4 ц/га (Демидов, Гудзенко. Кузьмінська, 2017: 233). Таким чином, з появою нового сорту суттєво збільшувалися середньостатистичні показники збору зерна. Проте він мав і певні недоліки: був схильний до вилягання, а також до захворювання бурюю іржею та твердою сажкою.

Для масового впровадження нового сорту в колективних господарствах за ініціативи І.М. Єремеева у 1920 р. була створена Спілка селян-насінників (Всеукраїнська Спілка насінництва), яка надавала новий сорт для сівби на власних ділянках. Перша лінія пшениці № 246 була реалізована на базі Сортівничо-насінницького управління Цукротресту. Директор станції О.К. Філіповський згадував: «З метою збільшення виробництва сортового насіння Єремеевим та мною, для розмноження «Українки», було залучено Маслівський технікум імені Тімірязєва. У 1925 році з апробованого Єремеевим урожаю Маслівським технікумом за сприяння Миронівської станції було передано близько 6000 пудів насіння «Українки» Північно-Кавказькому Крайовому Земельному Управлінню» (Демидов, Гудзенко. Кузьмінська, 2017: 231). Важливою заслугою працівників Миронівської станції є поширення нових сортів пшениці не лише в межах дослідних станцій, а й у сільських господарствах з перших років випробувань.

З 1922 р. роботу над розмноженням сорту разом з І.М. Єремєєвим розпочав Д.В. Літовкін. Вони працювали у важких умовах, з одного боку, через холодну зиму та посушливе літо, а з іншого, високі вимоги хлібозаготівель. Бракувало посівного матеріалу та робочої сили. Посівні площі скоротилися на 60% порівняно з попереднім роком. Це та політика партії призвели до голоду в УРСР. Це все стало причиною неврожаю і у 1922 р. «Весна 1922 р. ... була дуже голодною. З Середньої Росії, особливо з Поволжя, наїхало багато голодуючих, багато хто вмирав на вулицях, на вокзалах. У нас харчування теж було погане, але все ж таки хліб, молоко, пшоно були. А коли з'явилася квасоля, стало добре...» (Демидов, Гудзенко, Кузьмінська, 2017: 232).

Сортівничо-насінницьке управління (СНУ) заявою № 1106 від 18 червня 1923 р. надало дозвіл на розмноження та атестат в реєстрі племінних сортів озимої пшениці під назвою «Українка 0246» (Сергеєва, 2018: 206). Саме таку назву запропонував С.Л. Франкфурт. Цього ж року новий сорт був представлений на Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві. А 1927 р. Всесвітньому сільськогосподарському ярмарку у Лейпцизі (Німеччина).

Для кращого поширення нового сорту було використано і мистецтво. Так, популярним стало гасло – «Хочеш мати гарну жінку – сій пшеницю Українку!», що заохочувало селянські господарства сіяти саме цей сорт. У 1928 р. був випущений кольоровий плакат «Українка» (Демидов, Гудзенко, Кузьмінська, 2017: 234). Сприяли поширенню нового сорту картини художників, зокрема Катерини Білокур.

На початок 1922 р. УРСР вступає в період нової економічної політики (НЕП). Селянські господарства отримали можливість розвитку, а дослідні установи було звільнено від усіх податків, для їхньої діяльності держава виділяла кошти. Це сприяло поширенню нового сорту та продовженню селекційної справи. На основі «Українки» дослідники Миронівської дослідної станції на чолі з професором І.М. Єремєєвим експериментували над новими сортами пшениці та вивели сорти Ювілейна 103 та Миронівська 095.

Згідно з постановою Наркомату землеробства України (НКЗУ) про стандартизацію 1927 р. «Українкою» мали бути засіяні більшість полів України, Кубані та Північного Кавказу. Таким чином, загальні посівні площі нового сорту стрімко збільшувалися і до 1930 р. було засіяно понад 2 млн га, а до 1939 р. – понад 6 млн га, у 1940-х рр. – 7 млн га (Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст., 2012: 131).

3. Колективізація та Голодомор

У кінці 1920-х рр. світ опинався на порозі світової економічної кризи. У СРСР на зміну НЕПу

було введено адміністративно-командну систему управління. Листопадним Пленумом ЦК ВКП(б) 1929 р. був проголошений курс на суцільну колективізацію, який передбачав ліквідацію особистих селянських господарств і створення колгоспів. Це позбавляло селян права власності на приватне господарство та передавало в руки державі відповідальність за ведення сільськогосподарських робіт. Селянин же втрачав не лише власну землю та можливість нею розпоряджатися, що фактично прикріплювало його до колгоспу без права вирішувати як розподіляти урожай.

Перехід до колгоспної системи відбувався повільно. Запроваджувалися хлібозаготівельні норми зерна, які були в рази більшими, ніж та кількість, яку збирали в реальності. У Москві почали говорити про контрреволюціонерів, селян, які ховали зерно від держави. Держава скуповувала зерно за низькими цінами, заможні селяни не хотіли віддавати зерно державі за безцінь, тому почали протидіяти режиму скоротивши посівні площі селянських господарств. З 1927 по 1929 рр. посівні площі скоротилися майже вдвічі, але завдяки високоврожайному сорту Українка 0246 кількість зібраного урожаю зменшилася лише на 14% (Ганжа, 2003: 239, 242).

Кризу 1928–1929 рр. влада намагалася подолати репресивними методами: шляхом масового розкуркулення та утворення колгоспів. У газеті «Правда» від 7 листопада 1929 р. вийшла друком стаття Сталіна «Рік великого перелому», в якій він запевняв, що селяни «цілими селами, волостями, районами, навіть округами вступали до колгоспів та заявляв, що СРСР стане однією з найбільш хлібних країн світу» (Кульчицький, 2004: 34). Проте реалії переходу до колгоспів були далекими від написаного.

У 1930 р. урожай дав дуже високий показник – 23,1 млн т, що спонукало керівництво держави збільшити план хлібозаготівель. Урожай 1931 р. був удвічі нижчий за попередній, але перегляду встановленої кількості хліба не було зроблено.

За планом у 1932 р. передбачався збір 356 млн пудів зерна, що було невідомим для тогочасних умов. Нове завдання було і перед вченими – підвищення врожайності нових сортів сільськогосподарських культур. Миронівська дослідна станція створила агродослідні гуртки з метою збільшення врожайності виведених сортів та впровадження нових технологій в організацію господарювання у колгоспах (Миронівські сорти пшениці).

Сорт м'якої озимої пшениці Українка 0246 вирощувався на більшості полів України, що дало змогу навіть в умовах голоду, браку робочої сили та техніки давати високі показники врожайності. Цим скористалася влада. Політбюро ЦК ВКП(б) у січні 1931 р. постановило, що УРСР повинна заготовити 490 млн. пудів зерна. Станом на

початок літа 1931 р. було зібрано 477 млн. пудів хліба з урожаєм 1930 р. (Труди 1-го районного агрономічного з'їзду, 1926: 52), що стало рекордним показником зібраного урожаю з гектару.

У важкі 1931 та 1932 рр. через високу смертність внаслідок Голодомору обробляти землю не було кому. У листі від 18 червня 1932 р. комсомольця Г. В. Ткаченко йшлося: «Ви не уявляєте, що зараз діється на Білоцерківщині, Уманщині, Київщині й т. ін. Великі площі незасіяної землі, а врожайність посіяного не більше 25–30% відносно тієї, що була в 1925–1928 рр. У колгоспах, в яких було коней 100–150, зараз тільки 40–50, та й ті такі, що падають. Люди страшенно голодують...» (Труди 1-го районного агрономічного з'їзду, 1926: 45). Через це УРСР втратив близько 40% врожаю зерна, практично половину необхідного запасу для забезпечення власних потреб, проте Україна все ж надала 1,7 млн т зерна за планом хлібозаготівель. Попри це, 1933 р. було зібрано 22,7 млн т зерна, з яких на власні потреби УРСР залишалося близько 10 млн т.

Не оминули голодні 1932–1933 рр. і творців «Українки». Донька І.М. Єремєєва Лідія згадувала: «В Україні вже з осені 1932 року стало важко з хлібом, видали картки, навесні 1933 року на вулицях Києва вмирали голодуючі, ми отримували по 200 г., потім по 100 і по 50 г. хліба та нарівні з усіма випробували голод, черги за гасом, холод у квартирі. Влітку 1932 року тато (І.М. Єремєєв – прим.) їздив до Ленінграду і привіз звідти хліб, цукор, маргарин. Взагалі він із цих відряджень привозив різні продукти, хоча все діставати було дуже важко» (Демидов, Гудзенко. Кузьмінська, 2017: 236).

Політика форсованої індустріалізації вимагала значних коштів. Великий відсоток доходів СРСР давав експорт сільськогосподарської продукції, зокрема пшениці. Сорт Українка 0246 був вагомою статтею радянського експорту (Демидов: 151). Так, у 1930 р. закордон було продано 4,8 млн т зерна за 30 рублів/т, у 1932 р. – 5,1 млн т по 18 рублів/т (Труди 1-го районного агрономічного з'їзду, 1926: 58). Натомість ціни на машини, які імпортував СРСР, були значно вищими. Це свідчить про падіння цін на зерно у світі та спробу радянської влади втримати темпи індустріалізації. Щоб виконати власні плани та зобов'язання перед іноземними торговцями, експорт сільськогосподарської продукції зростав. Значні закупівлі українського збіжжя було здійснено Німеччиною, Італією, Латвією, Нідерландами, Туреччиною та іншими країнами. 1929 р. було продано 11 млн пудів зерна, у 1930 р. – 298 млн пудів, а 1931 р. – 316 млн пудів, у 1932 р. – 107,9 млн пудів (Кульчицький, 2007: 14). Це були найвищі показники експорту зерна за всю історію існування СРСР. Але це мало і зворотній бік – у самій країні не вистачало

зернових для задоволення потреб міста й армії. Згідно з даними Укрзерноцентру на одну людину припадало 16 пудів на рік (Кульчицький, 1991: 219). Це підтверджує той факт, що більшовицька партія свідомо організувала Голодомор в Україні, забираючи всі можливості для виживання не лише в українських селах, але й у містах.

Попри важкі умови праці, селекційні дослідні станції щороку показували високий результат з виробництва еліти зернових культур. На базі «Українки» було виведено низку експериментів, що дало змогу покращити її характеристики. 17 листопада 1939 р. Держкомісія з сортовипробування зернових культур при Наркоматі землеробства СРСР затвердила: «Видати авторське свідоцтво на сорт пшениці озимої «Українка» І.М. Єремєєву 50% часткою участі у його створенні (50% прав належить В.Є. Жолткевичу та Л.І. Ковалевському)» (Демидов, Гудзенко. Кузьмінська, 2017: 238).

Напередодні Другої світової війни сорт пшениці «Українка 0246» був засіяний на 6 млн га і був одним з основних пунктів експорту СРСР до Німеччини. Так, до 22.06. 1941 р. було відправлено 1,5 млн т зерна. Під час нацистської окупації посівні площі значно зменшилися, але до Німеччини у 1941–1942 рр. було вивезено близько 3 млн т зерна, хоча планувалося близько 10–11 млн т збіжжя. Продовжувалася селекційна робота, але вдалося зберегти лише 10–15% селекційного матеріалу «Українки» на Миронівській станції (Пшеницы мира, 1986: 398).

Сільське господарство зіткнулося з проблемами і в післявоєнний час. У 1946 р. внаслідок посухи було втрачено більшість тогорічного урожаю. В середньому урожай становив 3,8 ц/га, план хлібозаготівель виконано не було, було здано лише 227 млн пудів замість 362 млн пудів зерна (Піпан, 2002: 463–464). Знову радянська влада використала методи репресій та голоду для того, щоб виконати необґрунтовані завищені норми державних заготівель.

У 1956 р. ООН затвердила «Українку 0246» міжнародним стандартом сильної пшениці завдяки високим показникам урожайності. Протягом 1940-х рр. її посіви сягали 7 млн га, урожайність – 30 ц/га (Сергєєва, 2018: 209). Як підсумок, І.М. Єремєєв вивів ще декілька сортів озимої та ярої пшениці, в основі яких є «Українка» (Демидов, Гуменюк, 2017: 41).

З 1948 р. роботу над покращенням сорту та виведенням на її основі нових продовжив В.М. Ремесло, який очолив Миронівську дослідну селекційну станцію у 1964 р. Використовуючи метод добору та гібридизації місцевих сортів, зокрема і «Українка 0246», він працював над удосконаленням зимостійкості пшениці. У 1960 р. вчений на базі «Українки» вивів новий

сорт «Миронівська 808», який характеризувався більш високими показниками стійкості до температур і давав найвищі показники врожайності – подекуди до 100 ц/га (Літовкін, 1931: 27). Даний сорт був висіяний у 79 областях України і росії, а також у деяких країнах Західної Європи.

З початку виведення сорту м'якої пшениці «Українка 0246» на її основі було створено понад 200 сортів озимої та ярої пшениці (Кочмарський, Кириленко, Коломієць, Гуменюк, 2013: 6), зокрема «Миронівська 808», «Безоста 4», з якої походить шедеври світової селекції Безоста 1, Аврора й Кавказ.

4. Висновки

Таким чином, можна розглянути історію України крізь призму історії всесвітньовідомої м'якої озимої пшениці «Українка 0246», яка характеризувалася хорошими хлібопекарськими якостями та високою врожайністю. Завдяки цьому та низці інших показників сорту протягом 45 років нею було засіяно не лише поля України, але й багатьох регіонів СРСР. В 1920–1930-х рр. показники зібраного урожаю дали можливість не лише відновити

аграрну сферу після Першої та громадянської воєн, але й постачати зерно в інші країни.

У 20–30-х рр., незважаючи на періодичні погіршення природних умов і зменшення посівних площ, сорт «Українка» давав стабільно високий урожай, якого вистачало для задоволення основних потреб республіки. Але керівництво СРСР, намагаючись утримати темпи індустріалізації, вимагало виконати поставлені плани. Це також є фактом тоталітарного режиму радянського Союзу та створення штучних умов Голодоморів.

Сорт «Українка» було визнано міжнародним стандартом сильної пшениці, в 1940–1950-х рр. нею було засіяно понад 7 млн га. На базі цього сорту було створено понад 200 нових сортів пшениці, що робить її важливим сортом в агрокультурі нашої держави.

Селекційна справа м'якої ярої пшениці продовжується уже в незалежній Україні. Нею займаються близько 20 установ, серед яких Миронівський інститут пшениці ім. В.М. Ремесла та Інститут фізіології рослин і генетики НАНУ, Інститут рослинництва ім. Юр'єва та інші.

Література:

1. Власенко В.А., Колочий В.Т. Джерела цінної геноплазми селекційних поколінь миронівських сортів пшениці м'якої озимої. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/28164/1/Sources%20of%20valuable%20genoplazmi.pdf> (дата звернення: 14.09.2023).
2. Ганжа О. Опір селянства України політиці суцільної колективізації. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.* 2003. Вип. 10. С. 235–250.
3. Демидов О.А., Гуменюк О.В. Досягнення з селекції пшениці озимої в Миронівському інституті пшениці імені В.М. Ремесла. *V Міжнародна нпк молодих вчених «Селекція, генетика та технології вирощування сільськогосподарських культур»*. 21.04. 2017. С. 40–41.
4. Демидов О.А., Гудзенко В.М., Кузьмінська Г.П. Селекціонер і педагог Іван Максимович Єремеев та його Українка 0246. *Миронівський вісник*. 2017. Вип. 5. С. 225–242.
5. Демидов О.А., Гудзенко В.М., Кузьмінська Г.П. Понад 100 років виробничо-просвітницької діяльності. *Миронівський вісник*. 2019. Вип. 8. С. 163–188.
6. Демидов О.А. Миронівський інститут пшениці імені В.М. Ремесла НААН – історичні етапи становлення, сьогодення та перспективи розвитку. URL: <http://confer.uesr.sops.gov.ua/frank2016/paper/viewFile/9214/4033> (дата звернення: 20.09.2023).
7. Єремеев І.М. Пшениця «Українка». Харків. *Радянський Селянин*. 31 с.
8. Киричевський І. Згублені хліби, або як до Голодомору привела криза українського агросектору. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/zgubleni-hlibi-abo-ak-do-golodomoru-privela-kryza-ukrainskogo-agro-sektoru> (дата звернення: 14.09.2023).
9. Кочмарський В.С., Кириленко В.В., Коломієць Л.А. Сторічний період селекції пшениці м'якої озимої в Миронівському інституті пшениці. *Генетичні ресурси рослин*. 2013. № 12. С. 5–12.
10. Кульчицький С.В. Голодомор 1932–1933 рр.: механізми сталінського терору. *Український історичний журнал*. 2007. № 4. С. 4–26.
11. Кульчицький С.В. Проблема колективізації сільського господарства в сталінській «революції зверху». *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.* 2004. Вип. 12. С. 21–69.
12. Кульчицький С.В. Ціна «Великого перелому». Київ, 1991. 431 с.
13. Літовкін Д.В. Селекційна робота з озимою пшеницею на Миронівській дослідно-селекційній станції. (Зведений звіт за 18 років: 1912–1930). *Труди Миронівської дослідно-селекційної станції*. Київ : УНІЦ, 1931. С. 3–40.
14. Миронівські сорти пшениці сіють нині в різних кутках планети: сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2175340-mironivski-sorti-psenici-siut-nini-v-riznih-kutokah-planeti.html> (дата звернення: 18.09.2023).

15. Піпан Х.М. Селекція озимої пшениці в Україні: історія та здобутки. НААН. Нац. наук. с.-г. б-ка; за наук. ред. В.В. Шелепова. Київ, 2013. 199 с.
16. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. *Міжвідомчий збірник наукових праць*, вип. 6. Київ : Інститут історії України НАН України, 2002. 567 с.
17. Пшеницы мира / В.Ф. Дорофеев, Р.А. Удачин, Л.В. Семенова и др. Ленинград : ВО Агропромиздат, Ленингр. отд-ние, 1986. 560 с.
18. Сергеева І.І. Роль Миронівського інституту пшениці ім. В.М. Ремесла НААН у створенні Національного генбанку зернових колосових культур в Україні. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. Вип. 51. С. 396–402.
19. Терещенко Ю.Ф., Любич В.В., Костюк М.В. Вклад професора Івана Максимовича Єремеева у вітчизняну й світову селекційну науку. *Селекційно-генетична наука і освіта (Парієві читання)*. Матеріали IX міжнародної наукової конференції (18 березня 2020 р.). Умань, 2020. С. 206–210.
20. Труды 1-го районного агрономічного з'їзду при Миронівській дослідно-селекційній станції 26–28 червня 1926 р. Миронівка, 1927. 70 с.
21. Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя. Колективна монографія / під ред. С. В. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2012. 786 с.
22. Чернецький С. «Українка 0246» та світове визнання І.М. Єремеева. *Сучасна молодіжна наука в Україні: Зб. наук. ст. за матеріалами IV міжвуз. наук. конф.* Переяслав-Хмельницький, 2013. Вип. 2. С. 130–134.

References:

1. Vlasenko V.A., Koliuchyi V.T. *Dzherela tsinnoi henoplazmy selektsiinykh pokolin myronivskykh sortiv pshe-nytsi miakoi ozymoi* [Sources of valuable genoplasm of breeding generations of Myronov soft winter wheat varieties]. Retrieved from: <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/28164/1/Sources%20of%20valuable%20genoplazmi.pdf> [in Ukrainian].
2. Hanzha O. *Opir selianstva Ukrainy politysi sutsilnoi kolektyvizatsii* [Resistance of the peasantry of Ukraine to the policy of complete collectivization]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvid. zb. nauk. pr.* 2003. Vyp. 10. S. 235–250. [in Ukrainian].
3. Demydov O. A., Humeniuk O. V. *Dosiahnennia z selektsii pshe-nytsi ozymoi v Myronivskomu instytuti pshe-nytsi imeni V.M. Remesla* [Achievements in the breeding of winter wheat at the Myroniv Wheat Institute named after V.M. Remesla]. V *Mizhnarodna npk molodykh vchenykh «Selektsiia, henetyka ta tekhnolohii vyroshchuvannia silskohospodarskykh kultur»*. 21.04. 2017. S. 40–41 [in Ukrainian].
4. Demydov O. A., Hudzenko V. M., Kuzminska H.P. *Selektsioner i pedahoh Ivan Maksymovych Yeremeiev ta yoho Ukrainka 0246* [Breeder and teacher Ivan Maksymovich Yermeev and his Ukrainka 0246]. *Myronivskyi visnyk*. 2017. Vyp. 5. S. 225–242. [in Ukrainian].
5. Demydov O. A., Hudzenko V. M., Kuzminska H. P. *Ponad 100 rokiv vyrobnycho-prosvitnytskoi diialnosti* [Over 100 years of production and educational activity]. *Myronivskyi visnyk*. 2019. Vyp. 8. S. 163–188. [in Ukrainian].
6. Demydov O. A. *Myronivskyi instytut pshe-nytsi imeni V.M. Remesla NAAN – istorychni etapy stanovlennia, sohodennia ta perspektyvy rozvytku* [Myroniv Wheat Institute named after V.M. Remesla of the National Academy of Sciences – historical stages of formation, present and development prospects]. Retrieved from: <http://confer.uisr.sops.gov.ua/frank2016/paper/viewFile/9214/4033> [in Ukrainian].
7. Yermeev I. M. *Pshenytsia «Ukrainka»* [Wheat «Ukrainka»]. Kharkiv. Radianskyi Selianyn. 31 s. [in Ukrainian].
8. Kyrychevskyi I. *Zghubleni khliby, abo yak do Holodomoru pryvela kryza ukrainskoho ahrosektoru* [Lost loaves, or how the crisis of the Ukrainian agricultural sector led to the Holodomor]. Retrieved from: <https://agravery.com/uk/posts/show/zgubleni-hlibi-abo-ak-do-golodomoru-privela-kryza-ukrainsko-go-agro-sektoru> [in Ukrainian].
9. Kochmarskyi V.S., Kyrylenko V.V., Kolomiiets L.A., Humeniuk O.V. *Storichnyi period selektsii pshe-nytsi miakoi ozymoi v Myronivskomu instytuti pshe-nytsi* [A hundred-year period of soft winter wheat selection at the Myroniv Wheat Institute]. *Henetychni resursy roslyn*. 2013. № 12. S. 5–12. [in Ukrainian].
10. Kulchytskyi S.V. *Holodomor 1932–1933 rr.: mekhanizmy stalinskoho teroru* [The Holodomor of 1932–1933: mechanisms of Stalinist terror]. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal*. 2007. № 4. S. 4–26. [in Ukrainian].
11. Kulchytskyi S. V. *Problema kolektyvizatsii silskoho hospodarstva v stalinskii «revoliutsii zverkhu»* [The problem of collectivization of agriculture in Stalin's «revolution from above»]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvid. zb. nauk. pr.* 2004. Vyp. 12. S. 21–69. [in Ukrainian].
12. Kulchytskyi S. V. *Tsina «Velykoho perelomu»* [The price of the «Great Break»]. Kyiv. 1991. 431 s. [in Ukrainian].
13. Litovkin D. V. *Selektsiina robota z ozymoiu pshe-nytseiu na Myronivskii doslidno-selektsiinii stantsii. (Zvedenyi zvit za 18 rokiv: 1912-1930)* [Breeding work with winter wheat at the Myronivsk Research and Breeding

- Station. (Consolidated report for 18 years: 1912–1930)]. Trudy Myronivskoi doslidno-selektsiinoi stantsii. Kyiv: UNITs. 1931. S. 3–40. [in Ukrainian].
14. *Myronivski sorty pshenytsi siiut nyny v riznykh kutochkakh planety* [Myronov varieties of wheat are now being sown in different parts of the world]. sait. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2175340-mironivski-sorti-psenici-siut-nini-v-riznih-kutockah-planeti.html> [in Ukrainian].
 15. Pipan Kh. M. *Selektsiia ozymoi pshenytsi v Ukraini: istoriia ta zdobutky* [Breeding of winter wheat in Ukraine: history and achievements]. NAAN. Nats.nauk. s.-h. b-ka; za nauk. red. V. V. Shelepova. Kyiv, 2013. 199 s. [in Ukrainian].
 16. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky* [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches]. Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats, vyp. 6. – K. – Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2002. – 567 s. [in Ukrainian].
 17. *Pshenicy mira* [World wheat] / V. F. Dorofeev, R. A. Udachin, L. V. Semenova i dr. pod. red. V. F. Dorofeeva. [2-e izd., pererab i dop.]. Leningrad: VO Agropromizdat, Leningr. otd-nie, 1986. 560 s. [in Russian].
 18. Serhieieva I.L. *Rol Myronivskoho instytutu pshenytsi im. V.M. Remesla NAAN u stvorenni Natsionalnoho henbanku zernovykh kolosovykh kultur v Ukraini* [The role of the Myroniv Wheat Institute named after V.M. Remesla of the National Academy of Sciences in the creation of the National gene bank of grain ear crops in Ukraine]. Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. 2018. Vyp. 51. S. 396–402. [in Ukrainian].
 19. Tereshchenko Yu. F., Liubych V. V., Kostiuk M. V., Tretiakova S. O. *Vklad profesora Ivana Maksymovycha Yeremeieva u vitchyznianu y svitovu selektsiinu nauku* [Contribution of Professor Ivan Maksymovich Yeremeieva to national and world breeding science]. Selektsiino-henetychna nauka i osvita (Pariievi chytannia). Materialy IKh mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (18 bereznia 2020 r.). Uman. 2020. S. 206–210. [in Ukrainian].
 20. *Trudy 1-ho raionnoho ahronomichnoho zizdu pry Myronivskii doslidno-selektsiinii stantsii 26–28 chervnia 1926 r.* [Proceedings of the 1st district agronomic congress at the Myronivsk research and selection station, June 26–28, 1926]. Myronivka. 1927. 70 s. [in Ukrainian].
 21. *Ukrainske radianske suspilstvo 30-kh rr. XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia* [Ukrainian Soviet society in the 1930s of the 20th century: essays on everyday life]. Kollectyvna monohrafiia. Vidp. red. S. V. Kulchytskyi. K. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 2012. 786 s. [in Ukrainian].
 22. Chernetskyi S. «Ukrainka 0246» ta svitove vyznannia I.M. Yeremeieva [«Ukrainka 0246» and world recognition of I.M. Yermeev]. Suchasna molodizhna nauka v Ukraini: Zb. nauk. st. za materialamy IV mizhvuz. nauk. konf. Pereiaslav-Khmelnyskyi, 2013. Vyp. 2. S. 130–134. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.10.2023
The article was received 02 October 2023

СПАДКОЄМЦІ ІМПЕРАТОРСЬКОГО ПРЕСТОЛУ НІМЕЧЧИНИ ТА ЇХНЄ СТАВЛЕННЯ ДО НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ

Кошеля Євгенія Миколаївна,
*студентка спеціальності 014 «Середня освіта
(історія)»*
Херсонського державного університету
kzenya27@gmail.com
orcid.org/0009-0000-2530-1422

Метою статті є висвітлення ставлення прямого імперського нащадка, кронпринца Вільгельма III, до націонал-соціалізму, його монархічні надії та їх наслідки. Методологічна основа базується на принципах історизму, системності, об'єктивності, науковості, за допомогою яких розкривається зміст соціально-політичних процесів та явищ. У статті широко використані загальнонаукові методи: аналіз, синтез, узагальнення, конкретизація. Серед спеціально-наукових методів: історичний, історико-системний, конкретно-історичний. Актуальність дослідження полягає в тому, що 7 грудня 2022 року була викрита спроба державного перевороту в Німеччині з метою відновлення монархії. Георг Фрідріх принц Пруський, імперський нащадок, мав би очолити новостворену монархію в Німеччині. З 2014 року велися перемовини між родиною Гогенцоллернів та урядами федеральних земель Берлін і Бранденбург щодо повернення майна відповідно до закону від 1994 року. Проте закон від 1994 року передбачає винятки: повернення не відбувається, якщо заповідач надавав «значну підтримку» націонал-соціалістичному режиму. У випадку Гогенцоллернів дискусія зосереджувалася на ставленні кронпринца Вільгельма (1882–1951), глави родини на момент поразки Німеччини в 1945 році, до націонал-соціалізму. Отже, дана тема є актуальною і в сьогоденнішніх реаліях, саме тому і важливо вивчити та дослідити це питання. Результати дослідження. Висвітлення діяльності кронпринца Вільгельма, нащадка імперської династії Гогенцоллернів, щодо відновлення монархії в Німеччині за підтримки націонал-соціалістів, що прийшли до влади в Німеччині. На основі джерел проаналізовано можливі зв'язки націонал-соціалістів з імперською сім'єю, їх причини та наслідки. Висновки. Під час змагань за політичний вплив в країні кронпринц Вільгельм відіграв важливу роль. Нащадок престолу робив свої ставки на правих, адже вбачав в них шанс на відновлення монархії. На виборах президента він теж висував свою кандидатуру проте вона провалилась, і тоді Вільгельм оголосив про підтримку Гітлера. Але врешті-решт надії, які кронпринц покладав на співпрацю з правими націоналістами, залишилися нездійсненими і з 1936 року Вільгельм припинив свою політичну діяльність. Під час Другої світової війни він не відігравав значної ролі, а в 1951 році помер у Гехінгені на південному заході Німеччини. Проте його публічна підтримка як представника колишньої монархії нацистського режиму справила гнітюче враження на всіх, хто намагався чинити опір нацизму, та популяризувала нацизм у Німеччині серед неофітів.

Ключові слова: імператор, кронпринц, монархія, влада, президент, націонал-соціалізм, Націонал-соціалістична німецька робітничка партія, Німецька національна народна партія, день Потсдама.

THE HEIRS TO THE GERMAN IMPERIAL THRONE AND THEIR ATTITUDE TO NATIONAL SOCIALISM

Koshelia Yevheniia Mykolaivna,
*Student of the speciality 014 "Secondary education
(history)"*
Kherson State University
kzenya27@gmail.com
orcid.org/0009-0000-2530-1422

The purpose of the article is to highlight the attitude of the direct imperial descendant, Crown Prince William III, to National Socialism, his monarchical hopes and their consequences. **The methodological** is based on the principles of historicism, systematicity, objectivity, and scientificity, with the help of which the content of socio-political processes and phenomena is revealed. General scientific methods are widely used in the article: analysis, synthesis, generalization, specification. Among the special scientific methods: historical, historical-systemic, specific-historical. **The relevance of the research** lies in the fact that on December 7, 2022, an attempted coup d'état in Germany with the aim of restoring the monarchy was exposed. Georg Friedrich, Prince of Prussia, an imperial descendant, was to head the newly created monarchy in Germany. Since 2014, the Hohenzollern family and the governments of the federal states of Berlin and Brandenburg have been in talks to return the property in accordance with the 1994 law. However, the 1994 law

provides for exceptions: no return occurs if the testator provided "significant support" to the National Socialist regime. In the case of the Hohenzollern, the debate centered on the attitude of Crown Prince Wilhelm (1882–1951), head of the family at the time of Germany's defeat in 1945, to National Socialism. So, this topic is relevant in today's realities, that is why it is important to study and research this issue. **Research results.** Highlighting the activities of Crown Prince Wilhelm, a descendant of the Hohenzollern imperial dynasty, regarding the restoration of the monarchy in Germany with the support of the National Socialists who came to power in Germany. Based on the sources, the possible connections of the National Socialists with the imperial family, their causes and consequences are analyzed. **Conclusions.** During the competition for political influence in the country, Crown Prince Wilhelm played a small but important role. The heir to the throne placed his bets on the right because he saw in them a chance to restore the monarchy. In the presidential elections, he also nominated his candidacy, but it failed, and then Wilhelm announced his support for Hitler. But in the end, the crown prince's hopes for cooperation with right-wing nationalists remained unfulfilled, and in 1936 Wilhelm stopped his political activities. During World War II, he did not play a significant role, and in 1951 he died in Gechingen in southwestern Germany. However, his public support as a representative of the former monarchy of the Nazi regime made a depressing impression on all those who tried to resist Nazism and popularized Nazism in Germany among the neophytes.

Key words: emperor, crown prince, monarchy, power, president, National Socialism, National Socialist German Workers' Party, German National People's Party, Potsdam Day.

1. Вступ

7 грудня 2022 року суспільство сколихнула новина про спробу державного перевороту в Німеччині. В засобах масової інформації почали говорити та писати про колишню німецьку імператорську родину, що знову раптово опинилася в центрі уваги. Георг Фрідріх принц Пруський, імперський нащадок, на думку організаторів невдалого перевороту, мав би очолити новостворену монархію в Німеччині. Ще за декілька років до цього глава династії Гогенцоллернів не давав про себе забути і подав позов про компенсацію від Федеративної Республіки Німеччина за конфіскацію творів мистецтва та іншого майна в роки після зречення його династичного попередника. Ще з 2014 року з цього приводу ведуться переговори між родиною Гогенцоллернів та урядами федеральних земель Берлін і Бранденбург. Вимоги Георга Фрідріха викликали велике обурення в ЗМІ та політиці свого часу, оскільки князь апелював до Закону від 1994 року. Адже цей закон передбачав винятки. А саме, відповідно до нього, повернення майна не повинно відбуватися, якщо заповідач надавав «значну підтримку» націонал-соціалістичному режиму. У випадку Гогенцоллернів дискусія зосереджувалася на ставленні кронпринца Вільгельма (1882–1951), глави родини на момент поразки Німеччини в 1945 році, до націонал-соціалізму. Отже, дана тема є **актуальною** і в сьогоденних реаліях, саме тому і важливо вивчити та дослідити це питання.

Мета роботи – дослідити ставлення династії Гогенцоллернів, зокрема кронпринца Вільгельма III, до націонал-соціалізму в руслі боротьби за владу та сподівань на відновлення монархії.

Методологічна основа базується на принципах історизму, системності, об'єктивності, науковості, за допомогою яких розкривається зміст соціально-політичних процесів та явищ. У статті широко використані загальнонаукові методи: аналіз, синтез, узагальнення, конкретизація; серед спеціально-наукових: історичний, історико-системний,

конкретно-історичний. Джерелами дослідження стали звіти, біографічна література, спогади.

2. Зречення Гогенцоллернів 1918 року та спроби повернутись в політику напередодні приходу до влади Адольфа Гітлера

9 листопада 1918 року, в останні дні Першої світової війни, останній німецький імператор зрікся престолу. Незабаром після цього і кронпринц у Вірінгені, призначеному йому як місце заслання, 1 грудня 1918 року підписав своє зречення і таким чином відрікся від престолу. Значною мірою відрізаний від зовнішнього світу, Вільгельм зосереджував свою увагу зовсім не на політичних справах. Але через п'ять років, наприкінці 1923 року, він повернувся до Німеччини. Подейкували, що тодішній канцлер Рейху Густав Штрєземан (1878–1929) дав свою згоду в обмін на обіцянку Вільгельма не займатися політикою. Таким чином, Вільгельм зміг стати політично активним лише після смерті Штрєземана наприкінці 1929 року, та й то лише на кілька років. Цей період з 1930 по 1934 рік більш детально розглянемо нижче.

Не можемо також залишити без уваги активну громадську діяльність дружини кронпринца, Сесілії, яка була залучена до громадського життя ще задовго до того, як її чоловік, кронпринц, долучився до політичного життя руху правих у Німеччині. Наприклад, вона відігравала важливу роль у “Vaterländischer Frauenverein” – організації допомоги пораненим солдатам. Вона була покровителькою Ліги королеви Луїзи. Це була монархічна жіноча організація, заснована у кризовому 1923 році, яка функціонувала як продовження жіночої гілки влади, але в 1934 році, як і всі інші монархічні організації, вона була розпущена в ході *Гляйхшальтунгу* (Gleichschaltung). (Pekelder, Joep, Bas, 2021: 74)

Організація була названа на честь прусської королеви Луїзи (1776–1810), прапрабабусі Сесілії, яка, за переказами, пожертвувала собою заради незалежності Пруссії за часів Наполеона I

(1769–1821). Головною метою організації була підготовка жінок до великого «визволення» Німеччини від ворогів, як внутрішніх, так і зовнішніх. Будучи єдиною жіночою організацією на той час, вона не приймала до своїх лав жінок «єврейської чи будь-якої іншої іноземної раси». (Pekelder, Joer, Bas, 2021: 75)

Як патронеса, Сесілія, окрім іншого, очолювала паради прапорів Ліги, але її діяльність за лаштунками виходила далеко за межі цієї символічної функції. Наприклад, вона працювала над приведенням у відповідність різних монархічних жіночих груп і підтримувала тісні зв'язки зі Штальхельмом. На початку 1920-х років кронпринцеса також почала створювати міцну особисту мережу монархістів. Її прийоми в палаці Цецилієнгоф були одними з найважливіших світських заходів у правому середовищі того часу. Мотивом такої активності було насамперед бажання відновити монархію. Той факт, що її шлюб з кронпринцем вже не мав великого значення, не означав, що вона більше не бачила себе потенційною майбутньою імператрицею. Тому ще до свого чоловіка вона сама встановила контакти з видатними націонал-соціалістами. Її зять Август Вільгельм також був дуже вражений нею. За його словами, вона ставилася до відновлення монархії набагато серйозніше, ніж його брат, кронпринц (Pekelder, Joer, Bas, 2021: 74–76).

3. Політичні погляди Вільгельма III

Хоча Вільгельм тримався осторонь політики в перші роки після повернення на Батьківщину, але він мав свої політичні погляди. Презирство до республіки та парламентської демократії він поділяв також зі своїм батьком та багатьма іншими представниками вищої знаті. На його думку, ліберали, соціалісти і комуністи, а також «частина єврейства», повинні були взяти на себе провину за те до чого прийшла Німеччина. Вони, як заявив кронпринц ще в 1919 році, разом із “Großstadtpöbel” (міською шпаною) відповідальні за падіння імперії (Malinowski, 2003: 485).

Але була й відмінність: навіть більше, ніж покоління його батька, Вільгельм зазнав впливу радикалізації німецького консерватизму в пізній, імперіалістичній фазі Німецької імперії. Поряд зі «старими правилами», більш традиційними, аристократично-авторитарно-консервативними ідеями, з'явилися «нові права», націоналістичні ідеї. Багато в чому неоправі рухи, такі як «Всенімецьке об'єднання» та радикальні націоналістичні пресові органи, що поширювали расову ненависть, вже передбачили широку правоекстремістську “Bewegungsfamilie” («Сім'я руху») у Веймарській республіці.

Вільгельм підтримував тісні стосунки з Всенімецьким союзом ще до Першої світової війни. Він також регулярно заявляв, іноді публічно,

що з повстаннями потрібно боротися жорсткою рукою. У 1913 році він навіть спричинив великий скандал телеграмою, текст якої одразу ж став надбанням громадськості. У ній кронпринц висловив підтримку лейтенанту в Заберні, Ельзас, який закликав своїх новобранців застосовувати військову силу проти цивільного населення (Pekelder, Joer, Bas, 2021: 76).

Для політичного мислення Вільгельма, також за часів Веймарської республіки, важливу роль відіграло те, що піднесення нових правих забезпечило, серед іншого, те, що в консервативних колах на завершальному етапі існування імперії вже з'явився альтернативний погляд на імперську державу. Вільгельм II трактував її у квазі-абсолютистський спосіб як «особистий полк». Насправді ж йому довелося визнати, що Рейхстаг і демократичні партії набувають дедалі більшого впливу, а ідея імперської всемогутності перетворюється на фікцію. Завдяки агітації нових правих багато німецьких консерваторів стали на шлях радикальної альтернативи: імперської диктатури, заснованої на народних масах. Французькі імператори Наполеон I та Наполеон III (1808–1873) вже випробували цю ідею на практиці, хоча й з перемінним успіхом, а кронпринц Вільгельм також дуже захопився цією ідеєю (Pekelder, Joer, Bas, 2021: 76–78).

Для періоду після Листопадової революції 1918 року це означало, що імператор і кронпринц (а також їхнє оточення) насправді мали на увазі різні речі, коли виступали за реставрацію монархії. Якщо Вільгельм II прагнув до реставрації старих форм та ідей, то його син виступав за неонацистську модель альянсу монархії та масового руху. Сам кронпринц помічав цю різницю і зітхав, що його батько був «лякаюче неземним». Кронпринцу здавалося, що його батько вірив, що Людовик XIV (1638–1715) все ще живий. Його погляди на “droit divin” (божественне право) як основу імператорства не вписувалися в сучасний світ і нажили йому багато ворогів (Röhl, 2008: 1298).

Приклад реалізації моделі народної монархії, яку він обстоював, Вільгельм знайшов в Італії. Там наприкінці 1922 року, на тлі хаосу та загрози громадянської війни, фашистський лідер Беніто Муссоліні був призначений прем'єр-міністром – це була спроба короля Віктора Еммануїла III (1869–1947) захистити владу правлячого порядку. На думку Вільгельма, італійська модель слугувала зразком для Німеччини. Кронпринц думав, що подібний союз з масовим рухом націоналізму також може стати найкращим способом відновити імперію.

До речі, кронпринцові також подобався приклад насильства Італії над лівими. У 1924 році, щойно повернувшись до Німеччини, він писав

правому парламентарю, що «врешті-решт тільки диктатор може витягнути воза з багна». На його думку, той факт, що будуть жертви, можна розглядати лише як позитив, адже тільки тоді опоненти зрозуміють, що все серйозно (Brandt, 2014: 14). Згідно зі щоденниками Сігурда фон Ільсманна, навесні 1928 року кронпринц знову «співав дифірамби» Дуче і режиму, встановленому ним з «геніальною жорстокістю», у листі до свого батька в Дорн. Із садистським задоволенням він повідомляв, що диктатор «обстриг волосся комуністичним лідерам, а їхні лисі голови розмалював олійними фарбами з національними прапорами» (Pekelder, 2015: 95).

У тому ж листі кронпринц також був у захопленні від аудієнції зі своїм кумиром, яка тривала цілу годину і п'ятнадцять хвилин і стала можливою завдяки його зв'язкам з фашистськими колами. Серед усіх державних діячів, з якими він зустрічався до цього часу, не було нікого, хто б справив на нього таке враження. Фон Ільсманн також зазначив, що імператор був роздратований тим, що кронпринц відвідав Муссоліні, не спитавши дозволу у нього, його батька. Тим не менш, Вільгельм II з цікавістю відзначив зміст розмови з італійським диктатором. Той факт, що Муссоліні вважав, що правий уряд у Берліні є передумовою для покращення відносин з Німеччиною, імператор розцінив як підтримку зусиль з відновлення німецької монархії (Pekelder, 2015).

4. Роль кронпринца в політичній боротьбі за владу

У складній грі за владу, що розгорнулася з 1930 року в Німеччині між основними гравцями та партіями, та інтересами, що стояли за ними, нащадок останнього імператора, кронпринц Вільгельм, відігравав важливу роль. Важливу тому, що його позиція як кронпринца колишнього правлячого дому мала велике символічне значення, особливо серед правих. Набагато більше, ніж у випадку його брата Августа Вільгельма, його публічна підтримка могла надати величезного імпульсу легітимності того, хто претендував на лідерство правих. Це було особливо цікаво для Гітлера, аутсайдера з «сирою» програмою націоналістичного спрямування, що не набула на той момент широкої підтримки: авторитет кронпринца міг допомогти йому здобути політичні бали у Гінденбурга та інших представників «старої еліти».

Для самого Вільгельма боротьба за владу була мінним полем: у разі програшної ставки не на того лідера чи політичну силу він міг назавжди втратити шанс на відновлення монархії. Це також було однією з причин, чому він із задоволенням використовував такі форми співпраці з правими, як у Гарцбургському фронті, адже тоді йому не доводилося робити вибір. Більше того, він міг плекати надію, що всі праві партії підтримають

його разом. Така констеляція мала ще й ту перевагу, що давала можливість відстоювати власні амбіції на противагу амбіціям батька, який перебував у далекому вигнанні в Дорні.

Найкращим шансом для цього здавалися вибори президента навесні 1932 року. Політична ситуація в Німеччині на той час була дуже непрозорою: Гінденбург, який був обраний президентом у 1925 році як поборник антиреспубліканських правих сил, тепер балотувався як кандидат від демократичних партій проти лідерів Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії, Німецької національної народної партії з правого та Комуністичної партії Німеччини з лівого боку партійного спектру.

Перший тур 13 березня 1932 року не прояснив ситуації щодо політичного майбутнього Німеччини. Гінденбургу трохи не вистачило до необхідної абсолютної більшості з 49,5 відсотками голосів. Гітлер отримав набагато гірший результат – 30,1%, хоча і залишив свого конкурента з Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії далеко позаду. Другий тур виборів мав відбутися 10 квітня 1932 року. У цій ситуації кронпринц відчув, що настав його час: можливість «відновити корону, нову корону» (Granier, Levetzow, 1982).

Й за такого розкладу сил йому вдалось це цілком реальною.

Тим часом праві зрозуміли, що лише спільний кандидат може привести до успіху. Тому Вільгельм позиціонував себе за лаштунками як найбільш підходящу людину на цю посаду. Маючи на увазі італійський монархічно-фашистський альянс, він запропонував Гітлеру пакт: якщо той зніме свою кандидатуру і підтримає його, він зробить його «своїм» канцлером після виборів. В ідеалі фон Гінденбург також міг би зняти свою кандидатуру, і тоді кронпринцові довелося б зіткнутися лише з кандидатом від комуністів Ернстом Тельманом (1886–1944) (Pekelder, Joer, Bas, 2021: 82).

Вільгельм, ймовірно, вважав, що як президент він зможе спочатку діяти як своєрідний “Reichsverweser”, тобто губернатор, а потім пізніше, наприклад, після смерті свого батька у вигнанні, бути встановленим як імператор. Хоча здавалося, що Гітлер його підтримає, кандидатура кронпринца зрештою провалилася. Десь наприкінці березня з Дорна надійшов «наказ» імператора, який забороняв йому балотуватися. Вільгельму II не подобалося те, що його син у разі обрання мав би скласти присягу республіканській конституції. Ймовірно, він також побоювався, що кронпринц може вихопити трон у нього з-під носа. (Pekelder, Joer, Bas, 2021: 83)

5. Підтримка Гітлера

Тепер, коли глава сім'ї висловився, кронпринц розраховував на беззастережну підтримку

Гітлера. У зверненні до правого електорату, яке він сам оприлюднив у пресі, він оголосив, що голосуватиме за Гітлера. За словами Пауля Герре (1876–1962), сучасника і біографа кронпринца, ця заява «пролунала, як бомба» в той час (Herre, 1954: 209). Політичні друзі Вільгельма не розуміли, чому він зважився на цей крок. Шлейхер, з яким він товаришував і сподівався на його підтримку в боротьбі з Гітлером, був розлючений. Частина преси побачила в появі кронпринца підтвердження того, що Гогенцоллерни також підтримували нацистів фінансово. Історики, однак, пізніше не змогли знайти жодних доказів цього.

Кронпринц ніколи не відмежовувався від підтримки Адольфа Гітлера. Через два роки, 20 червня 1934 року, він навіть похвалився в листі до британського газетного магната націонал-соціалістичного спрямування лорда Ротерміра (1868–1940), що так рано прозрів. Він уже підтримував Гітлера «в той час, коли широкі кола Штальхельма і німецьких націоналістів [тобто Націонал-соціалістична німецька робітничка партія] все ще відмовлялися його визнати» (Malinowski, 2014: 36). У тому ж листі він також висловив гордість тим, що його передвиборче звернення принесло Гітлеру два мільйони додаткових голосів виборців.

Навіть через кілька місяців після переобрання Гінденбурга кронпринц регулярно підтримував Гітлера та його рух. Наприклад, у листі до міністра оборони Вільгельма Гренера (1867–1939) від 14 квітня 1932 року він скаржився на заборону всіх парамілітарних організацій НСДАП, про яку було оголошено напередодні. Вільгельм стверджував, що «чудовий людський матеріал», зібраний в СА і СС, буде добре використаний у національній боротьбі (Malinowski, 2014: 18).

Цим листом, який одразу ж широко обговорювався в суспільстві, кронпринц безпосередньо втрутився в запеклу політичну суперечку, що розгорілася на правому фланзі між Гренером і Шлейхером. Перший вважав СА та СС небезпечною, тоді як другий, як і Вільгельм, вбачав у них потенційний інструмент влади, який можна було б використати проти Республіки. Шлейхер переміг у перетягуванні канату: спочатку Гінденбург звільнив міністра оборони, а наприкінці травня 1932 року і рейхсканцлера Брюнінга. Цей крок розчистив шлях для нового, правоконсервативного президентського кабінету під керівництвом Папена, який негайно зняв заборону. Крім того, Папен за допомогою надзвичайного указу рейхспрезидента захопив державну владу у Вільній державі Пруссія, де до того часу при владі перебувала Соціал-демократична партія Німеччини. З цим «пруським ударом» зник один з останніх республіканських бастионів влади.

Через півроку кронпринц зіграв сумнівну роль, коли Шлейхер, який тим часом витіснив Папена

з рейхсканцелярії, зробив останню спробу запобігти приходу до влади Гітлера. Він спекулював на внутрішній напруженості в НСДАП, яка виникла внаслідок втрати голосів на останніх виборах до Рейхстагу в листопаді 1932 року. Шлейхер розраховував на співпрацю з партійним крилом, яке відхилялося від лінії Гітлера. Більшість істориків сумніваються, що кронпринц свідомо приєднався до стратегії Шлейхера «на перехресті фронтів», як стверджує історик Вольфрам Піта. Швидше за все, Вільгельм на цьому вирішальному етапі наприкінці Веймарської республіки ставив одночасно на різних коней (Pyta, Orth, 2016).

На зламі 1932–1933 років фон Шлейхер побачив, що його план розчинився в повітрі: опонентів Гітлера в НСДАП не вдалося переконати розколотися. Крім того, Папен почав відвойовувати крісло Шлейхера. Разом з іншими консерваторами він сподівався залучити Гітлера до остаточного перетворення республіки на правоавторитарну імперію. 30 січня 1933 року Гінденбург піддався їхньому тиску. Він звільнив Шлейхера і призначив Гітлера рейхсканцлером за підтримки широкої правої коаліції. У кабінеті міністрів лише дві міністерські посади були зарезервовані для НСДАП – Папен, який був віце-канцлером, вважав, що зможе змусити Гітлера танцювати під свою дудку.

Поки в Берліні відбувалася зміна влади, Вільгельм відвідував Дорн. Там він висловив фон Ільзману свою радість з приводу того, що «в Німеччині сформовано національний уряд, для якого він працював цілий рік» (Ilseemann, 1968: 212). У наступні місяці кронпринц багато в чому підтримував новий режим. Наприклад, через кілька днів після інавгурації Гітлера він взяв участь у великій панахиді на честь лідера штурмовиків СА Ганса Ебергарда Майковського, який був жорстоко вбитий. Протягом наступних років, до 1935 року, він був помітним гостем на масових мітингах НСДАП та її дочірніх організацій. На відміну від деяких інших членів колишніх правлячих німецьких династій, які трималися подалі від символіки «Третього Рейху», кронпринц час від часу з'являвся на публічних заходах з пов'язкою зі свастикою або фотографувався з нею для преси. Коли в серпні 1933 року Штальгельм об'єднався з СА, кронпринц став членом «Мотор-СА». До цього він вже був членом Націонал-соціалістичного автотранспортного корпусу (NSKK). У 1933–1934 роках між Вільгельмом і верховним лідером СА Ернстом Рьомом (1887–1934) встановився тісний контакт, якому він навіть подарував скакового коня.

День Потсдама 21 березня 1933 року був пропагандистською виставою, організованою націонал-соціалістами з нагоди відкриття новообраного Рейхстагу. Зібравшись у Гарнізонній церкві,

націонал-соціалісти хотіли задокументувати, що «нова» націоналістична Німеччина є продовженням «старої» прусської монархії. День великого примирення між старими і новими правими мав прокласти шлях до голосування за Уповноважувальний акт у новому Рейхстазі, запланованого на два дні пізніше, 23 березня. Цим законом Гітлер хотів забезпечити собі абсолютну владу над Німеччиною (Scheel, 1996).

Гарнізонна церква, збудована на початку XVIII століття за наказом прусських королів, символізувала стару Пруссію. Дата зустрічі також була обрана не випадково: 21 березня – день відкриття Рейхстагу після проголошення Німецької імперії у 1871 році. Рейхспрезидент Пауль фон Гінденбург, який як колишній полководець у Першій світовій війні уособлював зв'язок між старим Королівством Пруссія та «новою Німеччиною», був запрошений на урочистості в якості почесного гостя (Pekelder, Joer, Bas, 2021: 89).

Під час церемонії він підкреслив традицію, віддавши честь у формі прусського фельдмаршала порожньому трону зі своїм маршальським жезлом як символу вигнаного экс-імператора Вільгельма II. За тронем сиділи кронпринц, кронпринцеса та двоє їхніх дітей. Присутність сім'ї мала велике значення для націонал-соціалістів: вона повинна була гарантувати, що прийняття націонал-соціалістичного режиму зростатиме.

Після низки патріотичних промов церемонія завершилася в церкві покладанням вінків до могил прусських королів Фрідріха Вільгельма I (1688–1740) і його сина Фрідріха Великого. Після цього Гінденбург взяв участь у параді пошани на відкритому повітрі, в якому взяли участь не лише солдати, але й поліцейські підрозділи, СА, СС, Штальхельм та інші воєнізовані групи (Pekelder, Joer, Bas, 2021: 90).

6. Відхід нащадка імперської корони від політичного поля

Але врешті-решт надії, які кронпринц покладав на співпрацю з правими націоналістами, залишилися нездійсненими. Справа не в тому, що принц дистанціювався від нацистів. Як уже згадувалося, він продовжував виступати пропагандистом нацистського режиму в 1933 і 1934 роках, і навіть після цього підтримував контакти з його представниками, наскільки це було можливо. На дні народження «фюрера» Вільгельм надсилав йому свої привітання, а також на Різдво та Новий рік. Після публічно відзначених промов і важливих успіхів Гітлера кронпринц висловлював свою вдячність і захоплення. Наприклад, він високо оцінив аншлюс Австрії в 1938 році і анексію Богемії і Моравії, західної частини Чехословаччини, в 1939 році.

Того ж року він також зробив спробу обійняти військову посаду, але йому було відмовлено.

Його старший син, принц Вільгельм, з іншого боку, вступив на дійсну військову службу, але вже в травні 1940 року загинув під час кампанії проти Франції. Це не завадило кронпринцу написати Гітлеру в червні 1940 року, після завоювання Нідерландів, Люксембургу, Бельгії та Франції, щоб заохотити його продовжувати боротьбу: «Шлях до остаточної розплати з віроломним Альбіоном [тобто Англією] відкритий» (Brandt, 2014: 35).

Однак на той час ця симпатія вже давно стала односторонньою. Вже влітку 1933 року Геббельс вивів кронпринца з його мрій про відновлення монархії. «Я не приховував [цього]. Це було б нашою великою дурістю», – писав нацистський пропагандист, який завжди був не надто високої думки про імператорську родину (Lehmann, 1935: 230). Для Вільгельма стало навіть небезпечно, коли Гітлер наказав убити тепер уже доброго знайомого Вільгельма лідера СА Ернста Рьома і, серед інших, його старого друга Курта фон Шлейхера, вбитих шістьма місяцями пізніше під час «Ночі довгих ножів». Ад'ютант Вільгельма Луїс Мюльднер фон Мюльнхайм (1876–1945) після чотирьох тижнів ув'язнення отримав повідомлення від гестапо, що всі «монархічні суперечки» повинні припинитися. Це також було чітким сигналом для Гогенцоллернів, щоб остаточно поховати їхні надії на відновлення влади та престижу.

У 1936 році Вільгельм нарешті отримав відкрити догану, що означала його остаточний відхід з публічного життя. Приводом стала телеграма кронпринца до свого давнього «друга» Муссоліні. У ній він привітав «Дуче» – на той час ще не союзника Німеччини – з перемогою над Абіссинською імперією, нинішньою Ефіопією. Гітлер був дуже роздратований телеграмою, яка одразу ж потрапила в поле зору громадськості й яку він розцінив як втручання у зовнішню політику. Кронпринц став об'єктом образливої, залякувальної та наклепницької кампанії в пресі. Крім того, за ним було встановлено нагляд: відтепер все його листування з іноземними державами контролювалося. Це був остаточний кінець роботи Вільгельма на нацистську диктатуру. Він вийшов зі складу НСДАП і надалі утримувався від будь-якої політичної діяльності (Pekelder, Joer, Bas, 2021: 92–93).

Після цього нацистський режим відсунув його на другий план, і під час Другої світової війни він також не відігравав значної ролі. У 1945 році він був на короткий час інтернований французькими окупантами. Шість років по тому, у 1951 році, він помер у Гехінгені на південному заході Німеччини. Він досі похований там, на території замку Гогенцоллернів, що знаходиться неподалік. Його дружина Сесілія померла через три роки після нього, у 1954 році. Коли помер Вільгельм III у 1951 році, Луї Фердинанд став главою сім'ї, оскільки його старший брат Вільгельм Фрідріх (1906–1940)

у 1933 році одружився з жінкою нижчого походження. У цій ролі він виявився переконаним прихильником відновлення монархії у новоствореній Федеративній Республіці.

7. Висновки

Отже, під час змагань за політичний вплив в країні кронпринц Вільгельм відіграв важливу роль. Нащадок престолу робив свої ставки на правих, адже вбачав в них шанс на відновлення монархії. На виборах президента він теж висував свою кандидатуру, що дуже не сподобалося його батькові, імператору у вигнанні. Зрештою кандидатура Вільгельма провалилася, і він оголосив про свою підтримку Гітлера, що дуже обурило його політичних друзів. Пізніше кронпринц хвалився рішенням підтримати Гітлера і багато в чому підтримував

новий режим та висловлював своє захоплення політичними та військовими успіхам Гітлера. Але врешті-решт надії, які кронпринц покладав на співпрацю з правими націоналістами, залишилися нездійсненими, і з 1936 року Вільгельм припинив свою політичну діяльність. Під час Другої світової війни він не відігравав значної ролі, а в 1951 році помер у Гехінгені на південному заході Німеччини. Проте його публічна підтримка як представника колишньої монархії нацистського режиму справила гнітюче враження на всіх, хто намагався чинити опір нацизму, та популяризувала нацизм у Німеччині серед неофітів.

Це дослідження було виконано за фінансової підтримки Українсько-німецької історичної комісії (УНІК).

Література:

1. Brandt P., Gutachten zur politischen Einstellung und zum politischen Verhalten des ehemaligen preußischen und reichsdeutschen Kronprinzen Wilhelm. Unveröffentlichter Untersuchungsbericht. Berlin, 2014. S. 71.
2. Granier G., Magnus von Levetzow. Seeoffizier, Monarchist und Wegbereiter Hitlers. Lebensweg und ausgewählte Dokumente. Boppard am Rhein, 1982. S. 400.
3. Herre P., Kronprinz Wilhelm. Seine Rolle in der deutschen Politik. München, 1954. S. 280.
4. Ilseman S., Der Kaiser in Holland. Aufzeichnungen des letzten Flügeladjutanten Kaiser Wilhelms II. Herausgegeben von Harald von Koenigswald, Bd. II, Monarchie und Nationalsozialismus 1924–1941. München, 1968. S. 334.
5. Lehmann M. (Hrsg.), Verleger J. F. Lehmann. Ein Leben für Deutschland. München 1935. S. 288.
6. Malinowski S., Vom König zum Führer. Sozialer Niedergang und politische Radikalisierung im deutschen Adel zwischen Kaiserreich und NS-Staat. München 2003. S. 660.
7. Malinowski S., Gutachten zum politischen Verhalten des ehemaligen Kronprinzen (Wilhelm von Preußen, 1882–1951). Unveröffentlichter Untersuchungsbericht. Edinburgh 2014. S. 107.
8. Pekelder J., Leven in een luchtkasteel. De dagboeken van Sigurd von Ilseman als historisch document over Wilhelm II. In : von Ilseman 2015. S. 600.
9. Pekelder J.; Joep S.; Bas C., Der Kaiser und das “Dritte Reich”. Die Hohenzollern zwischen Restauration und Nationalsozialismus. Göttingen 2021 S. 137.
10. Pyta Wolfram.; Orth R., Gutachten über die politische Haltung und das politische Verhalten von Wilhelm Prinz von Preußen (1882–1951), letzter Kronprinz des Deutschen Reiches und von Preußen, in den Jahren 1923 bis 1945. Unveröffentlichter Untersuchungsbericht. Stuttgart /Berlin 2016. S.154.
11. Röhl John C. G., Wilhelm II. Der Weg in den Abgrund 1900–1941. München 2008. S. 1611.
12. Scheel K., Der Tag von Potsdam 1933. Berlin 1996. S. 155.

References:

1. Brandt P. (2014) Gutachten zur politischen Einstellung und zum politischen Verhalten des ehemaligen preußischen und reichsdeutschen Kronprinzen Wilhelm. [Expert opinion on the political attitude and behaviour of the former Prussian and Imperial German Crown Prince Wilhelm.] Unveröffentlichter Untersuchungsbericht. Berlin. 71 s. [in Germany].
2. Granier G., Magnus von Levetzow. (1982) Seeoffizier, Monarchist und Wegbereiter Hitlers. Lebensweg und ausgewählte Dokumente. [Naval officer, monarchist and Hitler’s forerunner. Life and selected documents.] Boppard am Rhein. 400 s. [in Germany].
3. Herre P. (1954) Kronprinz Wilhelm. Seine Rolle in der deutschen Politik. [Crown Prince Wilhelm. His role in German politics] München. 280 s. [in Germany].
4. Ilseman S. (1968) Der Kaiser in Holland. Aufzeichnungen des letzten Flügeladjutanten Kaiser Wilhelms II. Herausgegeben von Harald von Koenigswald, Bd. II, Monarchie und Nationalsozialismus 1924–1941. [The Emperor in Holland. Aufzeichnungen des letzten Flügeladjutanten Kaiser Wilhelms II. Edited by Harald von Koenigswald, Vol. II, Monarchy and National Socialism 1924–1941] München. 334 s. [in Germany].
5. Lehmann M. (Hrsg.). (1935) Ein Leben für Deutschland. [A life for Germany] München. 288 s. [in Germany].
6. Malinowski S. (2003) Vom König zum Führer. Sozialer Niedergang und politische Radikalisierung im

- deutschen Adel zwischen Kaiserreich und NS-Staat. [From King to Führer. Social Decline and Political Radicalisation in the German Nobility between the Empire and the Nazi State]. München. 660 s. [in Germany].
7. Malinowski S. (2014) Gutachten zum politischen Verhalten des ehemaligen Kronprinzen (Wilhelm von Preußen, 1882–1951). [Expert opinion on the political behaviour of the former Crown Prince (Wilhelm of Preussen, 1882–1951)]. Unveröffentlichter Untersuchungsbericht. Edinburgh. 107s. [in Germany].
 8. Pekelder J. (2015) Leven in een luchtkasteel. De dagboeken van Sigurd von Ilseman als historisch document over Wilhelm II. In : von Ilseman. [Living in a sky castle. Sigurd von Ilseman's diaries as a historical document on Wilhelm II. In : von Ilseman.] 600 s. [in the Netherlands].
 9. Pekelder J., Joep S., Bas C. (2021) Der Kaiser und das "Dritte Reich". Die Hohenzollern zwischen Restauration und Nationalsozialismus. [The Emperor and the "Third Reich". The Hohenzollerns between the Restoration and National Socialism]. Göttingen . 137 s. [in Germany].
 10. Pyta Wolfram., Orth R. (2016) Gutachten über die politische Haltung und das politische Verhalten von Wilhelm Prinz von Preußen (1882–1951), letzter Kronprinz des Deutschen Reiches und von Preußen, in den Jahren 1923 bis 1945. [Expert opinion on the political attitude and behaviour of Wilhelm Prinz von Preußen (1882–1951), last Crown Prince of the German Reich and of Prussia, in the years 1923 to 1945.] Unveröffentlichter Untersuchungsbericht. Stuttgart /Berlin. 154 s. [in Germany].
 11. Röhl John C. G. (2008) Wilhelm II. Der Weg in den Abgrund 1900–1941. [Wilhelm II: The Road to the Abyss 1900–1941] München. 1611 s. [in Germany].
 12. Scheel K. (1996) Der Tag von Potsdam 1933. [The Day of Potsdam 1933] Berlin. 154 s. [in Germany].

Стаття надійшла до редакції 06.10.2023
The article was received 06 October 2023

НОТАТКИ

Наукове видання

ПІВДЕННИЙ АРХІВ SOUTH ARCHIVE

(історичні науки)
(Historical Sciences)

Випуск — XLIII
Issue

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 4,42. Замов. № 1123/710. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.